

טומאת מת גוי

מבוא

- א. הסוגיה ביבמות
- ב. קשיים בשיטת רשב"י
- ג. שיטת התלמוד הבבלי
- ד. לשון 'אדם'
- ה. ראיות שגוי מטמא באוהל
- ו. האם כוהן מוזהר על טומאת גוי
1. שיטת היראים
2. קשיים בשיטתו
- ז. סיכום ומסקנות

מבוא

ידועה דרשתו של רשב"י על הפסוק (במדבר י"ט, יד) "אדם כי ימות באהל" – "אתם קרויים אדם ואין נכרים קרויין אדם", ולכן קבריהם אינם מטמאים (יבמות סא ע"א). בראשונים קיימת מחלוקת בשאלה האם הלכה כרשב"י או לא, וסיעת ראשונים גדולה עומדת מכל צד.¹ בבית יוסף (יו"ד שעב) הסיק: "ולענין הלכה נקטינן להחמיר", כדין ספק דאורייתא, אך בשו"ע (שם, ב) נראה שמעיקר הדין דעתו להקל אלא שהחמיר לכתחילה, ובלשונו: "קברי עובדי כוכבים נכון ליזהר הכהן מליחך עליהם",² וכן ברמ"א:

-
1. הפוסקים כרשב"י: רמב"ם הל' טומאת מת פ"א הי"ג ובהקדמתו לטהרות (מהד' הרב קאפח עמ' י); יראים (סי' שכב); הגהות מימוניות (הל' אבל פ"ג אות ב) בשם הריצב"א והראב"ה; רמב"ן רשב"א וריטב"א ביבמות שם; ריא"ז (ברכות פ"ג ה"א אות ח ובבא מציעא קיד ע"ב); תשב"ץ (ח"ג סי' שכג); תוס' הר"ש לפסחים ט ע"א (ועיין בדברי המהדיר לתוס' הרא"ש שם, הערה 8, שדברים אלו הם כנראה מהר"ש עצמו ולא בשם רבו ר"י).
 2. הפוסקים שלא כרשב"י: ר"ת (בתוס' ישנים ביבמות סא ע"א ובסמ"ג ל"ת רלה); תוס' (יבמות שם בשם ר"י וב"מ קיד ע"ב); סמ"ג (שם); סמ"ק (מצוה פט); מהר"ם (מובא בשו"ת הרא"ש כלל ל, א, ובתשובה שמופיעה בשו"ת הרשב"א ח"א סי' תתל); רא"ש (ב"מ פ"ט סי' מז ועיין גם בתוספותיו לפסחים ט ע"א, אך בתשובה הנ"ל, וכן בטור סי' שעב, כתב רק שהחמיר תבוא עליו ברכה). גם הרי"ף בהלכות טומאה לא הזכיר קולא במת גוי, וגם ביבמות (יט ע"א בדפי הרי"ף) ובבבא מציעא (סט ע"ב בדפי הרי"ף) לא הביא דברי רשב"י.
- בבית יוסף שם מבואר שכוונתו כשיטת תוס' שקברי הגויים מטמאים באוהל, ולא רק שהקבר מטמא במגע, כשיטת תשובת הרמב"ם שלהלן, שלא הוזכרה בדבריו.

"אע"פ שיש מקילין, ונכון להחמיר". בתשובות האחרונים מצינו דעות שונות מהו עיקר הדין, ויש שהקלו בזה בצירוף ספקות נוספים.³

הדין בראשונים ובאחרונים מקיף מקורות רבים בדברי חז"ל, בניסיון להסיק מהם האם שיטת רשב"י מקובלת בין התנאים ובסוגיות הבבלי והירושלמי ולבסס על פי זה הכרעה לכאן או לכאן. בהתאם לגישה זו נכתב גם המאמר שלפניכם. להלן יתבאר בעז"ה שדעת רשב"י הינה דעת יחיד, ודעת רוב ככל התנאים שאין חילוק בין גוי לישראל בזה, וזוהי הדעה הנקוטה במשנה ובתוספתא ובמדרשי ההלכה. לפיכך נראה לענ"ד שיש לקבוע להלכה שגוי מטמא באוהל מעיקר הדין.

א. הסוגיה ביבמות

ביבמות סא ע"א נאמר:

תניא: וכן היה ר"ש בן יוחאי אומר: קברי גוים⁴ אינן מטמאין באהל,⁵ שנאמר: "ואתן צאני צאן מרעייתי אדם אתם", אתם קרויין אדם ואין הנכרים קרויין אדם.⁶

3. ראה למשל בפתחי תשובה ובברכי יוסף שם; אבני נזר יו"ד סי' תסו ונתע; דעת כהן סי' ריד.
 4. לפנינו 'עובדי כוכבים' והוא משינויי הצנזורה, עיין 'דקדוקי סופרים השלם' של מכון התלמוד הישראלי.
 5. כך נדפס לפנינו ביבמות, אבל בהרבה כתי"י המילה "באהל" חסרה, עיין דק"ס השלם שם, וכן בב"מ קיד ע"ב "אין מטמאין" בלא "באהל", וראה להלן הערה 8 על משמעות ההבדל.
 6. מאמר זה זכה לפירושים רבים, מהם אפולוגטיים. ומצאתי בספר חרדים (פרק סא) שכתב (אגב אורחא וכמסיח לפי תומו): "דישראל כלם נפש אחת, דכתיב 'שבעים נפש'. גם הם גוף אחד, כמו שפירש רשב"י על הפסוק 'אדם אתם'". מה שכתב על הפסוק 'שבעים נפש', כוונתו כנראה למדרש ויקרא רבה פרשה ד, ו שמשווה בין מה שנאמר בעשו "נפשות ביתו" (בראשית ל"ו, ו) ובין מה שנאמר ביעקב "שבעים נפש". ומש"כ על דברי רשב"י, ביאר לנו בזה בקצרה את הענין, ש'אתם קרויין אדם' אחד, ואין אוה"ע קרויין אדם אחד, דהיינו שטומאת האוהל וההשפעה החמורה של פטירת אדם אחד על רעהו נובעת מהיותו של עם ישראל כגוף אחד. ובזה מיושב למה הגמרא מקשה רק מהפסוקים שהביאה ולא מהפסוקים שהביאו תוס' (ד"ה ואין, עיי"ש), משום שבפסוקים שבגמרא מדובר על ציבור בלשון יחיד – "ונפש אדם ששה עשר אלף", "שתים עשרה רבוא אדם".
- לפי זה צריך ביאור כיצד ר"ש לומד מהפסוק "אדם כי ימות באהל", ומניין לו לפרש זאת שכביכול הציבור מת וקרא הכתוב לציבור בלשון יחיד? ושמה יש לומר שפרשת טומאת מת נכתבה בתורה אחרי חטא המרגלים, למרות שנהגה כבר בהקמת המשכן, כהכנה למיתת אותו הדור, וזהו "אדם"; וכן שמעתי בשם הגרי"ד סולובייצ'יק שדרש כך את סמיכות הפרשיות. כמו כן קשה בכריתות ו ע"ב לגבי "על בשר אדם לא ייסך", שגם כאן נדרש "אתם קרויין אדם", ולכאורה כאן מדובר ביחיד. ואף על זו יש ליישב, ש"בשר אדם" פירושו: ההמון, הציבור הרחב,

הגמרא מקשה על קביעה זו מסדרת פסוקים: "מיתבי: 'ונפש אדם ששה עשר אלף'! – משום בהמה. 'אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבוא אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו!' – משום בהמה. 'כל הורג נפש וכל נוגע בחלל תתחטאו' (במדבר ל"א, יט, במלחמת מדין)! – דלמא איקטיל חד מישראל".

על התירוץ האחרון אומרת הגמרא שחכמים החולקים על ר"ש לא קיבלו זאת: "ורבנן: 'לא נפקד ממנו איש'!", הרי שאיש מישראל לא נהרג. את סברת רבי שמעון מיישבת הגמרא בשתי דרכים: האחת – "ורבי שמעון בן יוחי: 'לא נפקד ממנו איש' – לעבירה". והשנייה: "רבינא אמר: נהי דמעטינהו קרא מאטמויי באוהל, דכתיב 'אדם כי ימות באהל', ממגע ומשא מי מעטינהו קרא?!". אם כן, לפי סתמא דגמרא רבי שמעון טיהר את מתי הגויים אפילו מטומאת מגע, ואילו לפי רבינא לא טיהר ר"ש אלא מטומאת אוהל.

נראה להביא ראיה להבנת רבינא בדעת ר"ש. שנינו בנדה פ"י מ"ד: "הזב והזבה והנדה והיולדת והמצורע שמתו מטמאין במשא עד שימוק הבשר. עובד כוכבים שמת טהור מלטמא במשא".⁷ הגמרא (נדה סט ע"ב) מסבירה ש'משא' היינו אבן מסמא (ואינו נשיאת המת על ידי הטהור), כלומר שגזרו חכמים על הזבים מישראל לטמא כזבים גם במותם, פרט לגוי. ומסבירה הגמרא טעמו של דבר: "תניא, אמר רבי: מפני מה אמרו עובד כוכבים שמת טהור מלטמא במשא? לפי שאין טומאתו מחיים מדברי תורה אלא מדברי סופרים". מלשון המשנה "טהור לטמא במשא" משמע שהמת הגוי מטמא בשאר הטומאות, וזה או כרבינא אליבא דר"ש או כרבנן.

והנה, בתוספתא (נדה פ"ט ה"ט) מובאת ברייתא זו בנוסח שונה:

הזב והזבה הנדה והיולדת והמצורע שניהן מטמאין במשא... רבי שמעון אומר: אין שורפין עליהן את התרומה... וכן היה רבי שמעון אומר: עובד כוכבים שמת שהוא טהור מלטמא במשא לפי שאין טומאתו אלא מדברי סופרים.

7. בניגוד למלך וכוהן גדול, המותרים בסיכת שמן המשחה (כמו "ויראו בני האלהים את בנות האדם", בראשית ו', ב, עיין שם ברש"י ורד"ק). זהו הנוסח בדפוסים המשניות, אבל במשנה שבגמרא נאמר "טהור מלטמא". נראה שנוסחת המשניות עדיפה: ראשית, משום שהברייתא של רבי (ראה להלן), שבה נאמר "במשא", מצטטת ומפרשת את המשנה. שנית, משום שהלשון "טהור מלטמא" אינה נראית מתאימה בלא פירוט האופן שבו אינו מטמא, והיתה המשנה צריכה לומר רק "טהור". ואמנם מצאנו במשנה בתרומות פ"ט מ"ז "שתלן טהרו מלטמא", וכן במעשרות פ"ה מ"ב "בצלים שהשרישו בעליה טהרו מלטמא", אבל לשון זו מובנת כשיש פועל "טהרו", ואילו תואר "טהור" אינו מתאים בצירוף "מלטמא" בלא פירוט האופן שבו אינו מטמא (וראה נגעים פי"ד מ"ב-ג).

נראה שגירסת התוספתא "רבי שמעון" עדיפה, משום שבתורת כהנים (מצורע, פרשת זבים, פרק ב, יב-יג) ישנה מקבילה לרישא בתוספתא, וגם שם נאמר "רבי שמעון", והרי בסיפא בתוספתא נאמר "וכן היה ר"ש אומר", כלומר, זה שאמר את הרישא. וב'תוספת ראשונים' על התוספתא ציין שבכ"מ כתוב גם בברייתא שבגמרא "רבי שמעון". אם כן יש ללמוד מברייתא זו שר"ש סובר שגוי מטמא באופן כלשהו, וכדברי רבינא.

הראשונים חלוקים בשאלה האם לשיטת ר"ש אליבא דרבינא, המחלק בין מגע ומשא לבין אוהל, קברי גויים מטמאים את הנוגע בהם.⁸

ב. קשיים בשיטת רשב"י

שתי ההבנות בדעת ר"ש – שמטהר לגמרי או שמטמא במגע ובמשא – מעוררות קושי בפשטי הפסוקים ובסברה. התירוץ "דילמא איקטיל חד מישראל" צריך ביאור: בשלמא "וכל נוגע בחלל", יש לפרשו לשיטת ר"ש על הנוגע בחלל ישראל, אבל איך יתפרש "כל הורג נפש"? וכי ישראל שהרג ישראל?⁹ עוד יש להקשות על סברת הגמרא שר"ש מטהר לגמרי בגויים, וכי גרועים הם מנבלה שמטמאת על כל פנים טומאת ערב במגע ובמשא? ואם תאמר שבאמת מטמאים כנבלה, היכן נאמר דבר זה בתורה? הרי

8. ראה לעיל הערה 5 על הגרסאות בגמרא. הרמב"ם (טו"מ פ"ט ה"ד) פסק: "הגויים אין להן טומאת קברות, הואיל ואינן מטמאין באהל הרי הנוגע בקברן טהור" (וכ"כ בהל' אבל פ"ג ה"ג). אולם רוב הראשונים סוברים שהנוגע בקברי גויים טמא גם לדעת ר"ש: רש"י ביבמות סא ע"א פרש "אין מטמאין – את המאהיל עליהם", וכן במיוחס לרש"י בנזיר נד ע"א ד"ה או בקבר, ובתוס' (נזיר ד ע"ב ד"ה אלא גמרא; גיטין ח ע"ב ד"ה דגזרו; נדה ע ע"ב ד"ה ואין נציב), וברמב"ן (יבמות סא ע"א ד"ה והא דאמרינן) ועוד. וכ"כ הרמב"ם עצמו בפירוש בתשובה (פאר הדור סי' נז, מהדו' בלאו סי' קמה; ועל היחס בין תשובתו להלכותיו עיין במאמרו של הרב דרור פיקסלר ב'מעליות' יד (תשנ"ד) עמ' 92 ובספר 'טהרת שדה המכפלה' מאת הרב עידוא אלבה [להלן: טש"ה] עמ' 237, שנקטו שדעתו בהלכה היא 'משנה אחרונה').

נראה שהדבר תלוי בשאלה האם טומאת קבר היא טומאה עצמית, כמו אבר מן החי ורקב וכו', או שטומאת קבר היא הרחבה של טומאת האוהל, ולכן היא תלויה בדין טומאת אוהל. לא התעמקתי כראוי בסוגיה זו, אך לפום ריהטא נראה להוכיח כצד השני מהירושלמי בנזיר פ"ז ה"ב, שם רבי ינאי לומד את טומאת רקב מ"או בקבר – אפילו נגע בקבר אדם הראשון", כלומר שמכך שקברו של אדם הראשון מטמא עולה שגם רקב מטמא, שהרי אדם הראשון בזמן מתן תורה נעשה כבר רקב, ומזה לומד רבי ינאי את כל דין רקב, שמטמא במשא ובאוהל. מכאן משתמע שקבר שיש בו רקב מטמא רק משום שרקב מטמא באוהל.

9. והרי לא מדובר על הריגה בטעות בחץ ממרחק, עיין רש"י ע"פ הספרי. ושמה "כל הורג נפש" מתיחס ל"הרגו איש אנשיו הנצמדים לבעל פעור" (במדבר כ"ה, ה), שאלו שהרגו אז טרם נטהרו, כי מיד נאמר "צרור את המדיינים והכיתם אותם", וידעו שילכו למלחמה.

בפרשת טומאת נבלות נזכרו רק חיה ובהמה.¹⁰ ודוחק לומר שטומאת נבלות בהם נלמדת בק"ו מבהמה וחיה.

כמו כן קשה מהפסוקים ביחזקאל (ל"ט, יא-טז) על מלחמת גוג ומגוג: "וקברו שם את גוג ואת כל המונה וקראו גיא המון גוג. וקברום בית ישראל למען טהר את הארץ... ואנשי תמיד יבדילו עוברים בארץ מקברים את העוברים את הנותרים על פני הארץ לטהרה... ועברו העוברים בארץ וראה עצם אדם ובנה אצלו ציון עד קברו אותו המקברים אל גיא המון גוג. וגם שם עיר המונה וטיהרו הארץ". מפורש כאן שחללי גוג ומגוג מטמאים.¹¹

דעת רבינא, שגם לר"ש גויים מטמאים במגע ומשא, מוקשית מצד אחר, שלשון 'אדם' נאמרה גם בטומאת מגע: "הנוגע במת לכל נפש אדם וטמא שבעת ימים" (במדבר י"ט, יא), "כל הנוגע במת בנפש האדם אשר ימות" (פס' יג), "וכל אשר יגע על פני השדה... או בעצם אדם" (פס' טז). הראשונים על אתר (ראה תוס' רמב"ן ריטב"א ומאירי) תירצו שהפסוקים על 'נפש אדם' נאמרו למעט בהמה, ואילו הפסוק 'בעצם אדם' עוסק גם בטומאת אוהל, שהרי למדו מזה (בנזיר נג ע"ב) לאבר מן החי שמטמא באוהל. ושמה יש לישב באופן אחר, שלגבי נפש ועצם אין דרך הלשון לומר "נפש איש" או "עצם איש", ולכן נאמרה בהם לשון "אדם", אבל "אדם כי ימות באהל" יכול היה להיות "איש כי ימות" (כמו במדבר כ"ז, ח), ולכן למדנו רק מפסוק זה למעט גוי מאוהל. ועדיין הדבר תמוה, שלשון "אדם" נאמרת בפסוקים סמוכים ופעם כוללת את הגוי ופעם באה דווקא למעט את הגוי.

נמצא אם כן שיש קושי בשתי הדעות אליבא דר"ש: ממלחמת מדין ומהנבואה על גוג ומגוג מוכח בפשטות שגויים מטמאים, על כל פנים במגע, ובמקראות בפרשת חוקת קשה למצוא הבדל ביחס לגויים בין מגע לאוהל. אמנם אין לדחות שיטת תנאים

10. ואם הגויים אינם בכלל 'אדם' – מכל מקום אינם בכלל בהמה, כפי שמפורש גם בגמרא כאן.

11. אין לומר שהכוונה לטהר מטומאת נבלות, שהרי עצם של נבלה אינה מטמאת. בתוס' בנדה נז ע"א (ד"ה ובנה) עמדו בקושי זה, וכתבו "וציון דגבי גוג לאו משום טומאה, אלא לנקות הארץ מן המתים"; וזה דחוק מאוד, אחר שהכתוב אומר שלוש פעמים: "למען טהר את הארץ", "על פני הארץ לטהרה", "וטהרו הארץ", וקשה מאוד לפרשו בלשון נקיון בעלמא. הרמב"ן ביבמות סא ע"א תירץ אחרת, שיש לומר גם כאן "שמה איקטיל חד מישראל", ואף זה תמוה מאוד בפשט כל העניין שם, ובודאי הפסוק: "וראה עצם אדם ובנה אצלו ציון עד קברו אותו המקברים אל גיא המון גוג" אינו יכול להתפרש על ישראל, שיקברו צדיק עם רשעים.

מתוך קושייה, אבל יש חשיבות לקשיים אלו כאשר אנו באים לברר האם דעה זו מקובלת בין התנאים ונקוטה להלכה או לא.¹²

ג. שיטת התלמוד הבבלי

לשון הגמרא: "ורבנן – לא נפקד ממנו איש, ורשב" – לא נפקד ממנו איש לעבירה" מלמדת שהגמרא מבינה שחכמים חולקים על רבי שמעון. אך בשו"ת הרמב"ם (פאר הדור סי' נז, מהדו' בלאו סי' קמה) נשאל אם חכמים חולקים על ר"ש בענין טומאת אוהל במתי גויים, וכתב: "וזה לדברי הכל ואין חולק על זה, וראיה לזה מדברי רבינא דהוא בתרא: 'נהי דאמעטינהו קרא מאטמויי באהל, ממגע ובמשא מי מעטינהו קרא?', ואלו היו דברי רבינא לדעת ר"ש לבד היה אומר: 'אמר לך ר"ש: נהי דמעטינהו קרא מאטמויי באהל' או היה אומר: 'נהי דאמר ר"ש שאין מטמאין באהל, במגע ובמשא מי אמר'. ומאחר שאמר: 'נהי דמעטינהו קרא' ראיה שקרא זה לדברי הכל בלא ספק". ומטעם זה פסק הרמב"ם כר"ש.

מלשונו "מדברי רבינא דהוא בתרא" מבואר שודאי על פי סתמא דגמרא לפני כן יש מחלוקת בדבר, ורק לפי רבינא אין מחלוקת. וזה תמוה לכאורה, מדוע נקודה זו משתנית בין ההוה-אמינא לבין דברי רבינא, ומה הקשר בין הדיון בדעת ר"ש לבין השאלה אם חכמים חולקים עליו? נראה להסביר, שאם ר"ש מפקיע את הכתוב בפרשת מדין לגמרי מפשוטו – ודאי יש לומר שחכמים חולקים עליו, אבל אם דבריו מתישבים יפה בכתוב – אין סיבה לומר שחולקים עליו.¹³

דיוקו של הרמב"ם מלשונו של רבינא אינו מוכרח, ומצאנו בכמה מקומות לשון זו גם כשאין הלכה כאותו מאן דאמר שהחילוק נאמר בדעתו, כגון ביבמות טו ע"ב: "נהי נמי דממזר לא הוי, פגום מיהו הוי", ולא: "אמר לך רבי יהושע"; וכן שם כג ע"ב: "לימא קסבר רבינא... נהי דממזר לא הוי, כשר נמי לא הוי", וכן במקומות נוספים.

אולם בגמרא בבבא מציעא (דף קיד) נאמר:

אשכחיה רבה בר אבוה לאליהו דקאי בבית הקברות של נכרים... אמר ליה: לאו כהן הוא מר? מאי טעמא קאי מר בבית הקברות? אמר ליה: לא מתני מר טהרות, דתניא, רשב"י אומר: קבריהן של נכרים אין מטמאין, שנאמר: "ואתן צאני צאן מרעיתי אדם

12. עיין למשל בכסף משנה בהל' ברכות פ"י ה"ט והל' כלי המקדש פ"ז ה"ט, שהרמב"ם פסק כתנא ש"מסתבר טעמיה", וכן בהל' בית הבחירה פ"א ה"ח והל' מעשה הקרבנות פ"ב ה"ז, שפסק כתנא שפשט הכתוב מסייעו. דוגמה לכך מצינו כבר בהלכות גדולות (סי' סה): "והלכה כלוי דקא מסייע ליה קרא" (אך עיין חידושי חת"ס ע"ז סו ע"ב, שביאר דבריו באופן אחר). ובעיטור (הל' שחיטה דף כח ע"א): "ומסתברא דהלכה כחנניא דקרא מסייע ליה".

13. וראה במאירי, שנראה מדבריו שהיסוד לדברי רבינא הוא הדוחק בכתובים.

אתם", אתם קרויין אדם ואין נכרים קרויין אדם. אמר ליה: בארבעה לא מצינא, בשיתא מצינא?

גם אם תיאור המפגש בין רבה בר אבוה לאלהיה הוא מאמר אגדה שאינו כפשוטו, מסתבר שהמשא ומתן ההלכתי שבו מכוון להלכה. ולא רק פסיקה כרבי שמעון יש כאן, שמשמע ממנה שאין זו דעת יחיד, אלא גם מקושיית אליהו: "לא מתני מר טהרות" משמע שזהו דין פשוט שאין חולק בו, ואם רבה בר אבוה היה יודע את דברי רשב"י לא היה תמה על אליהו.¹⁴

רבנו תם, שדחה את דברי ר"ש מהלכה,¹⁵ נדחק להסביר את הגמרא שאליהו דחה את רבה בר אבוה בטעם שאינו עיקר, ומה שהתיר לעצמו להיות בבית קברות של גויים הוא מטעם אחר, שברוב הארונות יש פותח טפח. ואע"פ שגזרו גם על ארונות שאין בהם (ברכות יט ע"ב), אליהו לא חשש לגזירה זו, אבל כדי לא להקל בגזירה בגלוי אמר טעם אחר. הרמב"ן והרשב"א ביבמות דחו את דברי ר"ת, כי בוודאי לא היה אליהו עובר על הגזרה וגם אומר טעם לא נכון שיש בו הטעיה הלכה למעשה.¹⁶ ויש להוסיף, שתירוצי ר"ת מסביר את מעשהו של אליהו שנהג היתר בדבר, אבל לא מסביר את המו"מ שם, שמשמע ממנו כנ"ל שאין חולק על ר"ש. אך מצאתי בספר 'משנת רבי יעקב' (שור, עמ' מד) ביאור אחר לסוגיה זו, שאליהו עמד שם מפני שעת דחק כלשהי, וכוונתו לומר ש"כדאי הוא רבי שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק" גם כנגד הרבים (ברכות ט ע"א).

עוד מצאנו בגמרא בעבודה-זרה לט ע"א:

אמר רב אשי: שפר נונא [שם של דג] – שרי, קדש נונא – אסיר, וסימניך: קדש לה'.
איכא דאמרי: קבר נונא – אסור, וסימניך: קברי עובדי כוכבים.

זוהי הגרסה לפנינו, ולפיה נראה שקברי גויים מטמאים. אך התוס' (ד"ה ה"ג) כתבו שר"ח גרס ההיפך:

קדש נונא – שרי, וסימניך: קדש ישראל לה', איכא דאמרי: קבר נונא – שרי, וסימניך:
קברי עובדי כוכבים.

14. בגמרא שם נאמר שבאותה הזדמנות שאל רבה בר אבוה שאלות נוספות, על סידור לבעל חוב ועל תרומה על ידי ערום. בירושלמי בתרומות פ"א ה"ד יש מקבילה לעניין הערום: "אמר אבא בר אבין: חד חסיד שאל לאלהיה זכור לטוב ערום מהו שיקרא שמע", ושם לא הוזכר שהשיח היה בבית הקברות. הדברים מתאימים למה שיתבאר להלן בשיטת הירושלמי.

15. ראה הערה 1.

16. העיר לי ידידי הרב דניאל וולף, שלשיטת הרמב"ם (הל' טומאת מת פ"ז ה"ד ופי"ב ה"ו, עיין שם בכסף משנה) פותח טפח מועיל רק בארון ולא בקבר, ולשיטתו תירוצי ר"ת אינו אפשרי כלל.

(אבל בר"ח לפנינו נדפס כמו שהוא לפנינו בגמרא). תוס' מסייעים לגירסה זו מהמשך הגמרא שם, שמשמע ששפרנונא אסור. וסיוע נוסף לזה, שמסתבר שקברי גויים לא הובאו כסימן לטומאה, כי למה לא יובאו קברי ישראל? (וכן כתב הפנים-מאירות ח"ב סי' טו). אם כן גם כאן הגמרא סותמת כדעת ר"ש.

מאידך, בגמרא בבכורות מה ע"א נאמר: "אמר רבא¹⁷: וכולן [כל האברים היתרים באישה שאינם באיש] אין מטמאין באהל, שנאמר: 'זאת התורה אדם כי ימות באהל' – דבר השווה לכל אדם". משמע שלא דרש מ"אדם" למעט גוי! ושמה תרתי שמע מינה, שמכך שנקט הכתוב בלשון "אדם" ולא "ישראל" יש ללמוד גם על דין זה.¹⁸

עלה בידינו מתמצית סוגיות הבבלי, שמהסוגיה ביבמות עצמה נראה יותר שרבנן חולקים על ר"ש (וכ"כ בתוס' הרא"ש ביבמות), אבל בגמרא בבבא מציעא נראה שדעתו מוסכמת, ועל כל פנים מקוימת להלכה (לפחות בשעת הדחק), וכך נראה מהגמרא בעבודה זרה.

ד. לשון 'אדם'

בדרך כלל כתב הקב"ה בתורתו 'איש' או 'נפש', ולא 'אדם'. השימוש בלשון 'אדם' בתורה רווח כניגוד לבהמה, כמו "מבכור אדם ועד בכור בהמה" (שמות י"ג, טו), "ואיש כי יכה כל נפש אדם מות יומת. ומכה נפש בהמה..." (ויקרא כ"ד, יז-יח), ועוד.¹⁹ אולם ישנם כמה ענייני הלכה שבהם מופיעה לשון 'אדם' בלא שנזכרה הבהמה לצדו: א. "על בשר אדם לא ייסך" (שמות ל', לב). ב. "אדם כי יקריב מכם" (ויקרא א', ב). ג. "אדם כי יהיה בעור בשרו שאת" (ויקרא י"ג, ב), "נגע צרעת כי תהיה באדם" (שם ט). ד. "וכל אדם לא יהיה באהל מועד בבואו לכפר בקדש עד צאתו" (ויקרא טז, יז). יש לבדוק בדינים אלו, האם הגוי התמעט מלשון 'אדם':

א. הגמרא בכריתות (ו ע"ב) מביאה ברייתא האומרת שסיכה בשמן המשחה על בשר הגוי מותרת מן התורה. הגמרא תמהה על כך: "הא אדם נינהו!", ומשיבה: "לאיי, דכתיב 'ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם', אתם קרויים אדם ואין אוה"ע קרויין אדם... ואיבעית אימא: כדקתני תנא קמיה דרבי אלעזר: כל שישנו בסך – ישנו בבב"

17. לפנינו נדפס: "רב", אבל במסורת הש"ס מגיה "רבא", כנראה מאחר שאביי מדבר עמו בהמשך הסוגיה, וכן הוא בילקוט שמעוני רמז קכו, בקרית ספר ובכסף משנה בהל' טו"מ פ"ב ה"ז. לגירסה "רבא" חשיבות מפני שהוא מאחרוני האמוראים בסוגיות אלו.

18. עיין 'פתח האהל' סי' ה, א, עמ' 128.

19. באלה לא מצאנו שהתמעט גוי מ'אדם'. פדיון בכורות כמובן אינו שייך בו. רציחת גוי התמעטה מעונש מ"וכי יזיד איש על דעהו להרגו" (שמות כ"א, יד; ראה מכילתא שם ורמב"ם הל' רוצח פ"ב הי"א), ולא מ'אדם'.

ייסך, וכל שאינו בסך – אינו בבל ייסך", כלומר, מי שאינו מוזהר על איסור סיכה – אין סיכת בשרו אסורה, ולכן מותר לסוך את בשר הגוי. אם כן, הגמרא הניחה תחילה בפשטות ש"אדם" כולל גוי, אלא שבתירוץ חזרה בה, או כוונתה להעמיד את הברייתא כדעה מסוימת. ולפי תירוץ השני והברייתא שהובאה בו, אין למעט גוי מ"אדם", אלא מההיקש לאיסור הסיכה.

ב. לגבי הבאת קרבנות התמעטו הגויים (מסמיכה, לא מעצם ההבאה), ולמדו זאת בתו"כ (ויקרא נדבה, פרשתא ב, א) מ"דבר אל בני ישראל", אבל מלשון 'אדם' למדו דווקא לרבות: "אדם – לרבות את הגרים. מכם – להוציא את המשומדים" (שם פיסקא ג).

ג. לגבי נגעים נאמר במשנה (נגעים פ"ג מ"א) שהגויים וגר תושב אינן מטמאים בהם. אין מקור ברור לכך במדרשי ההלכה,²⁰ והתוס' יו"ט (נגעים פי"ב מ"א) כתב שהמקור הוא מ'אדם'. ומכאן סייע הפנים-מאירות (ח"ב סי' טו) לפסק הרמב"ם כר"ש, שהרי המשנה בנגעים נסתמה כמותו. לענ"ד הדבר תמוה, הרי בתורת כהנים²¹ הובאה דרשה למעט גוי מצרעת הבגד והבית, ולמה לגבי טומאת גופו לא הוזכרה הדרשה מ'אדם'? לפיכך נראה להסביר את העניין אחרת, שאין כל צורך בפסוק שימעט את הגויים מטומאת נגעי הגוף. טעמו של דבר, שכאשר ההלכה מתייחסת לאדם בתור זה שמצווה לקיים את ההלכה – בזה פשיטא שאין הגוי בכלל, שהרי התורה ניתנה לישראל. רק כאשר ההלכה מתייחסת לאדם מבחינת המציאות שעליה ההלכה חלה, אז יש מקום לדון אם הגוי בכלל זה או לא. וראיה לכך מהגמרא בכריתות הנ"ל, שנקטה בפשטות שהגוי אינו ב'סך', ודנה רק מהו המקור לכך שהגוי אינו ב'לא ייסך'. והוא הדין כאן: לגבי טומאת מת לא המת הוא המצווה אלא החי, והמצווה על החי מתייחסת למציאות של אדם מת, ולכן יש לדון האם האדם המת כולל את הגוי. אבל בטומאת נגעים הטומאה איננה מיידית, אלא האדם מצווה "הובא אל הכהן", ופשיטא שהגוי אינו מצווה בזה, ולכן מצוות נגעי אדם אינה חלה עליו. לעומת זאת בגדיו וביתו עשויים להיות באחריות ישראל, ועליהם יש צורך בלימוד שאין בהם טומאת נגעים.

20. הרמב"ם בפיה"מ בנגעים פי"ב מ"א כתב: "ובא בקבלה 'אחוזתכם' מטמא בנגעים ואין אחוזת גוים מטמא בנגעים, וכשם שאין אחוזתם מטמא בנגעים כך אין בגדיהם וגופן מטמאין בנגעים", וכן בר"ש שם. בתו"כ (מצורע פרשתא ה, ו) בנוסחה שלפנינו נאמר רק "כך אין בגדיהם מטמאין בנגעים", ולא "גופן", ונראה שהרמב"ם למד בקל וחומר מבתיהם ובגדיהם לגופן. המהר"ם מרוטנבורג בפירושו לנגעים פי"א מ"א כתב כרמב"ם, אולם התוס' יו"ט בנגעים פ"ג מ"א כתב בשם המהר"ם שהמקור הוא במיעוט שהתמעטו הגויים בניזיר סא ע"ב מכל טומאה, אך לכאורה הדרשה שם עוסקת רק בטומאת מת.

21. ראה בהערה הקודמת.

ד. לגבי איסור הכניסה לאוהל מועד בשעת הקטרה, שהגוי עצמו אינו מוזהר,²² אף זה אינו ממיעוט 'אדם', אלא נובע מהנ"ל, שאינו מחויב במצוות.

אם כן, ככלל לא מצאנו שמיעטו גוי מלשון "אדם". לא זו בלבד, אלא אף מצינו להיפך. בסנהדרין נט ע"א נאמר: "היה רבי מאיר אומר: מנין שאפילו גוי ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול? שנאמר 'אשר יעשה אותם האדם וחי בהם', כהנים לויים וישראלים לא נאמר, אלא האדם". רש"י (ד"ה האדם) מפרש שר"מ חולק על ר"ש שמיעט גויים מ'אדם',²³ וכן דעת התוס' רי"ד (ע"ז ג ע"א ד"ה היה): "נראה לי דפליג רבי מאיר עם ר"ש... וסבירא ליה לר"מ דגויים מטמאין באהל, והכי מסתברא מדקתני ר"ש אומר, מכלל דרבנן פליגי עליה". לעומתם, רבנו תם (בתוס' שם ד"ה אלא האדם) מיישב דברי ר"מ עם ר"ש, ומחלק בין 'אדם', שממעט גוי, ל'האדם', שכולל גם גוי. ורבנו משולם תירץ אחרת, שדווקא לגבי פורענות נאמר 'אדם' כלשון נקייה במקום 'ישראל', ולכן אי אפשר למעט גויים מ"אשר יעשה אותם האדם וחי בהם". לענ"ד תירוצים אלו דחוקים מאד,²⁴ ונראה יותר כדעת רש"י.²⁵

22. כי אין זה משבע מצוות בני נח, אלא עלינו המצווה להוציאו משם, כמו בענין איסור כניסתו למקדש בכלל (ראה חסדי דוד לתוספתא בכלים ב"ק פ"א ה"ח).

23. כך שיטת רש"י במקומות נוספים, שדעת ר"ש שנויה במחלוקת: פירושו לבמדבר ל"א, יט: "שאף לדברי האומרים" וכו'; שבת יד ע"ב ד"ה על ארץ העמים; ופסחים ט ע"א ד"ה מי.

24. תירוץ ר"ת תמוה, למה לומר ש'האדם', שמשמעו לכאורה 'המובחר שבאדם', יכלול גויים יותר מאשר 'אדם'? בתוס' הרא"ש ביבמות סא ע"א הסביר שזה משום שאין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות, וזה דחוק מאד, מצד עצמו ומצד לשון הגמרא בסנהדרין: "כהנים לויים וישראלים לא נאמר אלא האדם". מסתבר יותר שר"ש ממעט גויים מ'אדם' מתוך תפיסה יסודית על מהות הגויים (ראה הערה 6), ואין הדבר תלוי בחסרות ויתירות. גם תירוץ רבינו משולם תמוה: אפשר להבין שבמקום פורענות אין הכתוב מזכיר ישראל אלא אדם, אבל אם כן מניין לנו למעט גויים מ'אדם'? שמא הכתוב התכוון גם אליהם? ואם תאמר שר"ש מחדש שאין לרבות גויים מ'אדם', אלא יש לומר שהכוונה רק לישראל אע"פ שהלשון סתמית (כלומר, הסברה הפשוטה היא שרק בישראל עסקינן אלא אם כן יש הוכחה להיפך, ור"ש מחדש רק שאין לרבות גויים מ'אדם' משום שכאן הוא ענין של פורענות), אם כן מדוע אומר רבינא: "ממגע ומשא מי מיעטינהו קרא"? אדרבה, הרי צריך קרא לרבות!

25. ראיתי בטש"ה עמ' 273, שכתב שגם אם ר"מ חולק על דרשת ר"ש – אפשר שמודה לעצם הדין שגוי אינו מטמא מדרשה אחרת, "כי מסתבר שגוי לא יטמא באוהל וטומאתו שונה מטומאת יהודי, כפי טומאת בעלי חיים אחרים (הדגשה שלי) שונה מטומאת יהודי". ואם אין כאן פליטת קולמוס הרי שדבריו מוזרים, ולענ"ד ברור שר"מ בסנהדרין שם, האומר שגוי שעוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול, לא היה מצרף את חתימתו למשפט האמור שמשווה גוי לבע"ח. עכ"פ קשה בעיניי לומר שדינו של ר"ש כל כך פשוט מסברה, ומסתבר שאם יוכח שתנא כלשהו חולק על דרשתו – הרי הוא חולק גם על עצם הדין.

ובספרי האזינו (סי' מט) נאמר: "ומות בהר אשר אתה עולה שמה. אמר לפניו: רבונו של עולם, למה אני מת?... אמר לו: כלך משה, גזירה היא מלפני שהיא שוה בכל אדם, שנאמר: 'זאת התורה אדם כי ימות באהל', ואומר: 'זאת תורת האדם ה' אלהים'". אע"פ שאינה ראייה גמורה, זכר לדבר שפסוק זה נאמר בכל אדם.

כללו של דבר, לא מצאנו במדרשי ההלכה שמיעטו גוי ממשמעות 'אדם' באיזשהו דין שבתורה,²⁶ פרט לרשב"י בענין טומאת מת, והצעת הגמרא בכריתות לגבי סיכה בשמן המשחה. זאת, בניגוד לברייתא בכריתות שם, שלמדה מהקש הניסך לסך, ובניגוד לדרשת רבי מאיר בסנהדרין, שפשטה מורה ש'אדם' כולל גויים. יש להסיק, אפוא, שדעת ר"ש בענין זה אינה מוסכמת בין התנאים.

הרמב"ם בהקדמתו לסדר טהרות (מהדו' מוה"ק עמ' י) כותב: "ישראל מטמאין באהל ואין הגויים מטמאין באהל, הסמיכו את זה לאומרו 'זאת התורה אדם כי ימות באהל'... אתם קרויין אדם ואין אומות העולם קרויין אדם". נראה מדבריו שזוהי אסמכתא בלבד. גם בהלכותיו (הל' טומאת מת פ"א הי"ג) כתב: "ואין הגוי מטמא באהל, ודבר זה קבלה הוא, והרי הוא אומר במלחמת מדין 'כל נוגע בחלל' ולא הזכיר שם אהל". יתכן שלדעתו בדרך כלל אין לדקדק מ"אדם" למעט גויים, אלא שעל פי מסורת שנתקבלה בתורה שבעל פה שגוי אינו מטמא יש לפרש את "אדם כי ימות באהל" כ"אדם מכס", בפרט כשמדובר על מחנה ישראל במדבר, שכולו ישראל ואין להם דבר עם גויים. לפי זה פרשת חוקת עוסקת בישראל בלבד, ורק במלחמת מדין התחדשה הטומאה בגוי, בגבולות מה שהוזכר שם, ולא הוזכר בה אוהל.²⁷ אולם בהל' כלי המקדש (פ"א ה"ו) פסק הרמב"ם לגבי שמן המשחה: "הסך כלים ובהמה וגוים שהם כבהמה... פטור, שנאמר על בשר אדם לא ייסך", דהיינו, הלימוד מ"אדם" ולא מההיקש לאיסור הסך. עוד יש להעיר, שנראה שדברי הרמב"ם שדרשת רשב"י היא "קבלה", מתאימה להבנתו בתשובה הנ"ל (פרק ג) שאין חולק על רשב"י, וזאת על פי שיטת הרמב"ם הידועה (בהקדמתו למשנה) שאין מחלוקת בדינים המקובלים מסיני.

26. במדרשי אגדה מצאנו בכמה מקומות שנקטו שישראל קרויין אדם (במדבר רבה פרשה י, ב; פרשה יב, יד; קהלת רבה פרשה ג, א, ועוד).

27. עמד בזה בספר 'מלאכת מחשבת' (גרינשפן), פרק ששה עשר, ופירש לפי זה את לשון הגמרא ביבמות ס ע"ב: "וכן היה רשב"י אומר...". בהמשך למאמרו הקודם על גיורת פחות מבת שלוש שנים, המותרת לכוהן, ומה עניין שני המאמרים הללו זה לזה? אלא ששניהם נלמדו ממלחמת מדין. ולפי זה הסיק שהספרי והירושלמי, שהביאו את מאמרו של רשב"י על הגיורת (ספרי מטות פיסקא קנז, ירושלמי קידושין פ"ד ה"א וה"ו, וביכורים פ"א ה"ה) ולא את מאמרו על מת גוי (גם לא בפרשיות וסוגיות העוסקות בטומאת מת), לא הגיעה אליהם מסורת זו על שיטת רשב"י.

ברם, על פי הראיות שלהלן ששיטת רשב"י שנויה במחלוקת, ממילא קשה גם לקבל שדרשתו מבוססת על קבלה מסיני.

ה. ראיות שגוי מטמא באוהל

יש להוכיח מכמה וכמה ראיות שנחלקו חכמים על ר"ש בזה, וסתמי המשניות במשנה ובתוספתא ובמדרשי ההלכה שגויים מטמאים באוהל, וכן שיטת הירושלמי:

1.

בכלאים פ"ח מ"ה:

אדני השדה – חיה. רבי יוסי אומר: מטמאות באהל כאדם.

ברור שהחשבת אדני השדה כאדם אינו עושה אותם כישראל, ואם כן מתברר שלרבי יוסי ודאי גוי מטמא באוהל. ומתנא קמא אין ראיה שחולק עליו בזה, כי לא נחלק אלא במהות אדני השדה.²⁸

2.

ראיה דומה יש להביא מהספרא בשמיני (פרשתא ג, ז):

חיה – זו חית הים. הנפש – להביא את הסירונית. יכול תהא מטמא באהל כדברי בן חכינאי? ת"ל זאת.

(כך גירסת הילק"ש רמז תקלז ורבנו הלל והראב"ד). מדעת בן חכינאי מוכח כנ"ל שגוי מטמא באוהל, וגם התנא בתו"כ אינו חולק עליו אלא בעניין הסירונית. וראיה נוספת לענייננו ממה שמיעט מ"זאת", דהיינו מן הפסוק "זאת התורה אדם כי ימות באהל" (כן כתבו רבנו הלל והראב"ד): הרי בודאי השאלה "יכול תהא מטמא באהל" אין פירושה שאליבא דאמת היא מטמאה כמת טומאת שבעה במגע ובמשא, אלא האוהל הוזכר כדוגמא לטומאת המת בכלל.²⁹ אם כן יוצא שמ"זאת" למדנו למעט את הסירונית לגמרי מטומאת מת, ומכאן יש להסיק שמה שהתמעט מפסוק זה התמעט מכל טומאת המת, ולא כשיטת ר"ש אליבא דרבינא, שמיעט גוי רק מטומאת אוהל.

28. עמד בזה הסדריטהרות (אהלות ד ע"ב ד"ה אדני), ותירץ שלאדני השדה יש עדיפות על פני הגויים, משום שאינם ראויים כלל לקבלת התורה, עיי"ש, וכיו"ב בטש"ה עמ' 274 בשם המנחת-אלעזר, ולענ"ד אין בזה כדי יישוב. ומה שכתב בטש"ה שם שבאדני השדה יש ריבוי מיוחד גם לטומאת אוהל, לענ"ד אינו מסתבר לדרוש ריבוי כזה על אדני השדה אם בני אדם רגילים אינם מטמאים, ובכל מקום הסברה היא שקובעת איך לדרוש.

29. ומשמע שמטמאת במגע ומשא כנבלה, וצ"ב, שהרי זוהי חיית הים, שאין בה טומאת נבלות (ראה כלים פ"ז מ"ג ובפיה"מ). ונראה שבאמת אינה מטמאה כלל, אבל בהוהיאמינא דינה כאדם ולא כנבלה, ולכן נקטו אוהל.

.3

בספרי זוטא חוקת (יט, יד):

”זאת התורה אדם כי ימות באהל“. אם לומר 'אדם' פרט לנבלה, כבר למד. הא מה אני מקיים 'אדם'³⁰? לרבות דבר אחר שיטמא כמת שלם. את מה אני מרבה? השדרה והגולגולת...”.

נראה בבירור שהספרי זוטא לא ממעט את הגוי מ'אדם'.

.4

בספרי זוטא מטות (לא, יט):

”כל הורג נפש“ – לרבות השדרה והגולגולת... ”וכל נוגע“ – ריבה עצם כשעורה שהוא מטמא במגע ובמשא.

ריבוי השדרה והגולגולת הוא לטומאת אוהל (אהלות פ"ב מ"א), ומכאן שפירשו את הפסוק, העוסק במלחמת מדין ומסתמא מדבר על מתי גויים (גם לפי ר' שמעון, לדעת רבינא, וכדברי הרמב"ם בהל' טומאת מת פ"א הי"ג), על טומאת אוהל. ואין לפרש שהכוונה לרבות שדרה וגולגולת של גוי למגע ומשא בלבד, שהרי גם עצם כשעורה שלו מטמאת במגע ומשא, כמו שכתוב בהמשך הספרי זוטא, וגם הסיוס "שהוא מטמא במגע ובמשא" מלמד שלעיל דובר על טומאת אוהל.

.5

שנינו בנזיר פ"ז מ"ב:

על אלו הטומאות הנזיר מגלח: על המת ועל כזית מן המת... על מגען ועל משאן ועל אהלן, ועל עצם כשעורה על מגעו ועל משאו.

אם גוי אינו מטמא באוהל – נמצא שלא נזכר כאן כלל, והדבר מתמיה, שהרי זו טומאה מצויה. ואם תאמר שבאמת אין הנזיר מגלח עליו (וכדעת היראים, ראה להלן פרק ו), הרי גם במשנה הבאה: "אבל הסככות והפרעות ובית הפרס וארץ העמים... אין

30. בגרסת הר"ש באהלות פ"ב מ"א: 'האדם'.

הנזיר מגלח" אינו נזכר.³¹ ואין לומר שהוא כלול ב"ארץ העמים", שהרי טומאת ארץ העמים היא מדרבנן ואילו גוי מטמא במגע ובמשא מדאורייתא.³²

.6

שנינו באהלות פ"ב מ"ג:

אלו מטמאין במגע ובמשא ואינן מטמאין באהל: עצם כשעורה וארץ העמים ובית הפרס...

אם גוי מטמא במגע ובמשא ולא באוהל, למה לא הוזכר?! ואין לומר שהוא בכלל "ארץ העמים", שהרי היה ראוי לשנות את הגוי עצמו, וכל שכן ארץ העמים שאינו אלא חשש.³³

לכאורה דין ארץ העמים מוכיח לאידך גיסא, שלא חששו בה לטומאת אוהל ומכאן שמת גוי אינו מטמא באוהל. אך זו אינה ראייה כלל: בארץ העמים חששו להישארות טומאה במקום מסוים זמן רב ללא קבורה מסודרת, וחשש זה אינו אלא בעצם כשעורה, המטמאת במגע ובמשא, ולא בכזית בשר, שדרכו להתמעט (ראה מועד קטן ה"ב), או רובע עצמות, שדרכן להתפזר, וגם שדרה וגולגולת כשחסרו מעט אינם מטמאים באוהל.³⁴

31. יש להעיר שגם הקבר לא הוזכר בשתי הרשימות, ואם כן יש לומר "תנא ושייר". הדעות חלוקות האם נזיר מגלח עליו (עיין רמב"ם הל' נזירות פ"ו ה"ח וכסף משנה ו'מקורות וציונים' שם, וראב"ד הל' טומאת מת פי"ב ה"ו), ולשיטה שאינו מגלח יש ליישב את ההשמטה, שהמשנה כללה אותו ב"גולל ודופק", כלומר, כל חלקי הקבר ואפילו אלו.

32. בדוחק יש לדחות ש"ועל אהלן" היינו – באלו מהם המטמאים באוהל, וכאן רק מתחדש גילוח הנזיר. אבל אם התנא סומך שדיני טומאת מת ידועים ממקום אחר היה די לו לומר: "על המת ועל כזית מן המת ועל עצם כשעורה", בכל אחד כדיניו.

33. גם בפרק זה באהלות, המפרט רבות מטומאות המת, לא הוזכר הקבר, ואף כאן יש לתרץ כנ"ל הערה 31, שנכלל במשנה ד על גולל ודופק המטמאים במגע ואוהל אך לא במשא, מפני שאינו ניתן להזהר.

34. בדין ארץ העמים מצאנו סתירה לכאורה בין המשנה באהלות, שמטמאת במגע ובמשא ולא באוהל, לבין הגמרא בשבת יד ע"ב ונזיר נד ע"ב, שדנה על טומאת אוויר ארץ העמים. הראשונים דנו ביחס בין הדברים ובאפשרות שהמשנה באהלות סוברת כר"ש ואילו סוגיות הגמרא כרבנן, ראה ברש"י בשבת יד ע"ב ד"ה על ארץ העמים, תוס' בשבת טו ע"ב ד"ה ואאירא וגיטין ח ע"ב ד"ה דגזרו, רמב"ם בפיה"מ באהלות פי"ח מ"ו, ושטמ"ק בנזיר נד ע"ב ד"ה או משום גושא. אך ישנם הסברים אחרים לסתירה זו, ראה בראשונים הנ"ל, ואכמ"ל.

.7

באהלות פי"ח מ"ז-י נשנה דין מדורות הגויים, שטמאים משום שמשליכים שם נפלים של ילדי הגויים, וכפי שנראה ממשנה ז: "כמה ישהא בתוכן ויהא צריך בדיקה? ארבעים יום" ליצירת ולד המטמא. מכך שהשלכת הנפלים מטמאת את הבית נראה ללמוד שגוי מטמא באוהל, והתוס' ביבמות סא ע"א (ד"ה ממגע) למדו באמת מדין זה שלא כרשב"י,³⁵ ולכן לא פסקו כמותו.

כמה ראשונים דחו ראייה זו בשתי דרכים: האחת, שאפשר שמדור הגויים טמא מחשש למגע ומשא בנפלים, כי אין דרך לקבור נפלים בעומק, ולא חששו בו לטומאת אוהל.³⁶ והשנייה, שדין מדור העמים אינו נובע מחשש מעשי בלבד, אלא זוהי גזירה

35. התוס' לא מתיחסים לכך שדין זה הוא "סתם משנה", אלא מסתמכים על הכלל שהלכה כרשב"ג במשנתנו, וכוונתם כנראה לכך שבמשנה ט שם נאמר: "רשב"ג אומר: עיר גויים שחרבה אין בה משום מדור גויים", ושמע מינה שהוא מודה בעיקר דין מדור הגויים. אבל זו אינה קושיה על פסק הרמב"ם כרשב"י בניגוד לרשב"ג, משום שהרמב"ם לא סמך בדרך כלל על הכלל שהלכה כרשב"ג במשנתנו, פרט למקומות שבהם נאמר בגמרא שהלכה כמותו, וכבר כתב הר"ף (ב"ב פא ע"א מדפי הר"ף) שכלל זה "לאו דסמכא הוא" (השטמ"ק בב"מ קיד ע"ב בשם הרמב"ן הרשב"א והר"ן האריך לבסס שאין זה כלל קבוע), ואכן הרמב"ם בפיה"מ באהלות שם כתב באמת שאין הלכה כרשב"ג.

בתוס' יו"ט הסביר את פסק הרמב"ם דלא כרשב"ג באופן אחר, על פי המהרי"ק (שורש קסה) שכתב שכללי הפסיקה נאמרו רק במה שנוהג בזה"ז, ולא בנגעים ואוהלות וכיו"ב. הדבר תמוה, שהרי דין מדור העמים הוא נפקא מינה לכוהנים בזה"ז, והמהרי"ק שם הזכיר נגעים בלבד, ולא אוהלות. ועוד, שהסברה שכללי הפסיקה מתיחסים רק למה שנוהג בזה"ז אינה נראית מן הגמרא והרמב"ם ורוב הראשונים, ראה 'שערי היכל' על מס' זבחים עמ' שנירשנז. מכל מקום, ההתייחסות לעניין זה רק על בסיס הכלל שהלכה כרשב"ג מעוררת תמיהה, כי מצינו תנאים רבים במשנה ובתוספתא שנקטו בפשטות דין מדור הגויים (עמד על כך ב'פתח האהל' ה, א, עמ' 126).

36. כ"כ רש"י בפסחים ט ע"א ד"ה מי לא תנן: "מדורות העובדי כוכבים טמאין מפני שקוברין נפליהם בבתייהם... ולרשב"י נמי דאמר קברי העובדי כוכבים אינם מטמאין, במגע ומשא מודה הוא", וכ"כ הרמב"ן ביבמות סא ע"א, ועוד. ובתשובת הרמב"ם (פאר הדור סי' נז, מהדו' בלאו סי' קמה) נשאל גם כן על מדורות הגויים, אם אין מזה ראייה שחלקו על ר"ש, והשיב: "ואיזו ראייה יש מזה שהצריכוהו בדיקה כי קברי גויים מטמאין באוהל? אין בזה ראייה כלל, אלא (צריך) לבדוק כדי שלא יהיה שם וכל [אשר] יגע בו הנוגע". זהו הנוסח במהדורת בלאו, ולפיו דעת הרמב"ם כרש"י, שחששו למגע בלבד, אבל במהדורת פאר הדור כל המשפט "ואיזו ראייה" וכו' חסר.

כעין ארץ העמים,³⁷ ולכן אפשר שהמדור מטמא באוהל אע"פ שנפל גוי אינו מטמא באוהל.³⁸

לכאורה יש ראייה לתירוץ הראשון מן התוספתא באהלות פי"ח ה"ה, וז"ל: "כיצד בודקין מדור העמים? ישראל נכנס תחילה ואחר כך כהן. ואם נכנס כהן תחילה, אע"פ שמצאו רצוף בשיש או בפשפש – טמא". פירוש: אם הכוהן נכנס, אע"פ שמוצא שהבית מרוצף בשיש או פסיפס (ראה גם ב'תוספתא ראשונים' שם), שאין בו חשש טומאה, בכל זאת הוא טמא כי נכנס באיסור. מכך שהריצוף מפקיע את החשש יש מקום להסיק שהמדור מטמא רק במגע ומשא, וזה לא נגע ולא הסיט. וזה כעין מה ששנינו באהלות פי"ח מ"ה: "הרוצף בית הפרס באבנים שאינו יכול להסיטן טהור", וכן במשנה ו: "המהלך בבית הפרס על אבנים שאינו יכול להסיטן... טהור", משום שבית הפרס אינו מטמא באוהל (אהלות פ"ב מ"ג).

אבל קשה, מדוע אסור לכוהן להכנס למדור העמים מרוצף עד שיכנס ישראל תחילה? הרי הוא יכול לראות כבר בכניסתו שהוא דורך על רצפה! לפיכך נראה לפרש, שהתועלת בריצוף במדור העמים איננה משום שגם אם קברו הרי כעת אינו נוגע ואינו מסיט את הנפל שמתחת לאבן, אלא שיש להניח שהריצוף הוא כבר מתחילת בנייתו של הבית, ולא קברו בו מעולם. ומכיון שכך, רק כאשר כל הבית כולו מרוצף הרי הוא כבדוק, אבל כאשר רק חלקו מרוצף – אין היתר לדרוך על החלק המרוצף, כי סוף סוף יש לחוש לטומאת אוהל מנפל שבחלק הלא מרוצף. לכן אסור לכוהן להיכנס עד שישראל יוודא שכל הבית מרוצף. בבית הפרס החשש הוא רק לעצם כשעורה, ולכן מותר ללכת על מרצפות אע"פ שיש שטח עפר שאינו מרוצף, ובלבד שלא ידרוך על העפר; וכאן, שהחשש גם לטומאת אוהל, אסור להיכנס עד שיבדק הבית כולו וימצא שכולו מרוצף. ואם כנים הדברים הרי יש כאן הוכחה להיפך, שחששו במדור הגויים גם לאוהל.

וראיה נוספת שחששו במדור הגויים לטומאת אוהל, ממה ששנינו (בפי"ח מ"ח): "את מה הם בודקים? את הביבים העמוקים ואת המים הסרוחים", משום שהחזיר והחולדה אינם יכולים להלך שם, כמפורש בהמשך המשנה. ואם החזיר והחולדה אינם

37. שגזרו גם על אווירה לטמא טומאה קלה ולא טומאת שבעה, ראה נזיר נד ע"ב, ותוס' שם (ד"ה ארץ, וכיו"ב במאירי ע"ז ח ע"ב) מסבירים שזוהי גזירה שנועדה למנוע יציאה מהארץ לחו"ל, ולא חשש מעשי לטומאה.

38. כ"כ התשב"ץ (ח"ג סי' שכג) והמל"מ (טו"מ פי"א ה"ז) וב'פתח האהל' עמ' 127. ובתשובת הרמב"ם הנ"ל כתב "שהמקומות מארץ ישראל אשר יהיו בהם הגוים טמאים מדרבנן כמו טומאת אשה בחוץ לארץ", וצ"ב, וראיתי מי שהגיה "גושא".

יכולים להלך מסתבר שגם האדם אינו יכול להלך, ואין חשש למגע ומשא אלא לאוהל בלבד (ומצאתי שהעיר על כך ב'אמרי צבי', דומב, סי' פז עמ' רכז).

התירוץ השני, שגזרו על אוויר מדור הגויים כדין אוויר ארץ העמים, קשה מסברה. בארץ העמים, אע"פ שביסוד הדין יש חשש מעשי לטומאה, פרטי הדינים אינם תלויים בשאלה אם יש חשש כזה. כך נאמר בתוספתא באהלות פי"ח ה"א: "חומר בארץ העמים שאין בבית הפרס... שארץ העמים בתולה שלה טמאה... ואין לה טהרה מטומאתה". לעומת זאת במדור העמים יש כמה פרטי דינים שכולם טובבים סביב השאלה האם מבחינה מעשית יש לחוש לטומאה: שהיית ארבעים יום, אם היה עבד או אשה משמרים אותו אינו צריך בדיקה (פי"ח מ"ז), מקום שחולדה מהלכת בו אינו צריך בדיקה (מ"ח), ובית מרוצף טהור. אמנם יש פרט שבו מצינו "לא פלוג", והוא הדין שאע"פ שאין עמו אשה הבית טמא (מ"ז), אך הר"ש שם מסביר שחיישינן שמא הביא אשה בלילה ולא ראוה. וגם הרמב"ם (הל' טומאת מת פי"א ה"ח), האומר שזוהי גזרה משום מדור שיש בו אשה, אינו אומר שזוהי גזרה משום ארץ העמים שלא תליא ביש עמו אשה. מכיון שכך, נראה תמוה לגזור על אוירה טומאה שאיננה נובעת מהחשש המעשי לנפל.

הבדל נוסף בין ארץ העמים למדור העמים, שעל ארץ העמים שורפים את התרומה (טהרות פ"ד מ"ה), ואילו על מדור העמים תולין.³⁹ נראה שטעם ההבדל, שבארץ העמים, אע"פ שיסוד דינה בחשש טומאה ממש, גדר הגזרה הוא טומאה עצמית, ולכן שורפים, ואילו במדור העמים גדר הגזרה הוא חשש גרידא, ולכן תולין.

מכל זה נראה שהחשש במדור הגויים הוא מפני טומאה גרידא, ולא גזירה כללית כעין ארץ העמים, ואם כן יש להוכיח שהגויים מטמאים באוהל.⁴⁰

39. לרבנן דריב"י בתוספתא באהלות פי"ח ה"ג, וכ"פ הרמב"ם (הל' טומאת מת פי"א ה"ח).
40. באופן אחר תירץ הישועות-מלכו (חיו"ד סי' סח) את טומאת האהל במדור הגויים לדעת רשב"י, על פי רבא בחולין קכה ע"ב שמחלק בין אוהל ישיר (כשהמת מעל הנטמא או להיפך), שנחשב כמגע, לבין אוהל המשכה (כשהמת והנטמא תחת אותה קורת גג), ולפי זה יש לומר שגם לר"ש גויים מטמאים באוהל מגע, וזהו דין מדור העמים. ובסי' ע כתב אחרת, כדעת רבי זירא בחולין שם, שרק טומאה רצוצה חשובה כמגע, ובזה מודה ר"ש, ולזה החשש במדור העמים. על פי דרכו נדחק בביאור הסוגיה בבבא מציעא קיד ע"ב, להעמיד בבית קברות של גויים שהיה בחלל קבריהם טפח אך לא פותח טפח, ובאופן זה הוא כאוהל המשכה, עיין שם. כמו כן כתב גם האור שמח (הל' טומאת מת פ"א ה"ג) שגם ר"ש מודה בטומאה רצוצה. ומצאתי שכן משמע בשו"ת הרדב"ז (מכת"י, ח"ח סי' קצח), שאסר על הכוהנים להכנס בבית קברות של גויים: "חדא, דהוי פלוגתא בדאורייתא... ותו דשמא איכא התם עצם כשעורה ושמא יגעו בו... ותו דאיכא כמה קברות דלית בהו פותח טפח, ונמצאת טומאה בוקעת ועולה", ומשמע שבטומאה רצוצה לכולי עלמא הגוי מטמא.

.8

באהלות פי"ח מ"ט שנינו: "מזרח קסרין ומערב קסרין"⁴¹ – **קברות**, ומזרח עכו היה ספק וטיהורו חכמים". ובתוספתא (פי"ח ה"ז):

ואי זהו מזרח קיסרי? מכנגד מטרופולין שלה ועד כנגד בית הגת שלה. העיד יהודה הנחתום על סטיו המזרחי שהוא טהור. ושאר כולה טמאה משום ארץ העמים.

נאמרו כאן שני נימוקים שונים לטומאה, "קברות" ו"ארץ העמים", ונראה שכוונת המשנה לומר שבמזרח קיסרי יש קברות, ואילו שאר סביבותיה הן "ארץ העמים" סתם.⁴²

לענ"ד קשה מאוד לקבל את הדברים, כי ודאי דין אוהל מגע ודין טומאה רצוצה התחדשו כחלק מטומאת אוהל, שעליה נאמר 'אדם', ואינה בכלל מגע בסתמא, וחילוקים אלה אינם מתאימים לא ללשונו של ר"ש ולא למקורו בכתוב ולא ללשון הגמרא בענין. וראה ברמב"ן ביבמות סא ע"א (בענין הסוגיה בבבא מציעא), שכתב בפירושו שגם בקבר שאין בו פותח טפח טיהר ר"ש, וכן בריא"ז (ברכות פ"ג ה"א אות ח): "שאינן בהם לא משום אהל ולא משום טומאה רצוצה", וכן באריכות בבבא מציעא קיד ע"ב. וכל המו"מ בראשונים בענין הסוגיה בב"מ ובענין ציונו של רבי בנאה (ראה להלן) אין לו מקום על פי חילוקים אלה. הסוגיה בחולין שמחשיבה טומאה רצוצה ואוהל ישיר כמגע צריכה ביאור, ונראה שנאמרה רק לענין צירוף לטומאה (כפי שהעיר האו"ש שם). מכל מקום ברור שבסתמא לשון "מגע" היינו מגע בלבד, ולשון "אהל" כוללת כל סוגי האוהל (עיין הל' טומאת מת פ"א הל' י-יא). ראה גם בטש"ה עמ' 238-240, מקורות נוספים באחרונים לחלק בין סוגי האוהל ודחייתם על פי דברי הראשונים (אלא שמסקנתו לפי זה לטהר בכל מקרה, על פי שיטת ר"ש, ולא כמסקנתנו לטמא בכל מקרה), וכן ב'פתח האהל' סי' ה אות ב-ג (עמ' 135-138).

41. כצ"ל, ראה תס"ר עמ' 157.

42. הרחבה: תוספתא זו יכולה להתפרש בשני אופנים: א. "ושאר כולה טמאה משום ארץ העמים" הוא המשך לדברי יהודה הנחתום, והוא מסביר את מה שנאמר במשנה "מזרח קסרין קברות", שהסטיו טהור ושאר מזרחה ארץ העמים. לפי זה מה שכתוב במשנה "קברות" הוא כינוי לארץ העמים (או שמכיון שיש שם קברות גזרו שם טומאת ארץ העמים). נראה שכך פרש הכפתור ופרח (פרק יא, מהדורת לונץ עמ' רעו), שהביא את המשנה בלא התוספתא אגב דיון על גבולות עולי בבל, ומכאן שהבין שהמשנה עוסקת בתחום ארץ העמים. וכן פירש החזו"א (אהלות סי' כה סק"א) "וקברות דמתניתין לאו דווקא". ב. "ושאר כולה" זהו המשך לדברי תנא קמא, שמזרח קיסרי קברות ואילו שאר כולה טמאה משום ארץ העמים; ויהודה הנחתום דיבר רק על הסטיו. לפי זה אין הקבלה בין "קברות" שבמשנה לבין "ארץ העמים" שבתוספתא.

נראה שהפירוש השני עיקר, שכן בתוספת ראשונים מובאת בבא נוספת שנשמטה בתוספתא שלפנינו, וז"ל: "ואיזה מערב קסרין? מנגד קורם שלא גזבר בן שאול ועד סוף החומה הישנה, והשאר כולה טמאה משום ארץ העמים". כאן ודאי "השאר" היינו כל העיר חוץ ממערבה, ואין זה פירוש ל"קברות", ונראה לפי זה שכך יש לפרש גם את הבבא הקודמת (הגר"א הגיה את המילים "משום ארץ העמים" בבבא הראשונה, והגהתו נסתרת לכאורה מהבבא האחרונה).

מסתבר ש"קברות" אלו הם קברות גויים: העיר קיסרי הייתה נכרית ברובה, שהרי היא מארץ העמים. גם אין סיבה לכאורה שהמשנה תציין את קברות ישראל, שידועים בוודאי לכל ישראל העוברים שם, כשם שלא ציינה בתי קברות אחרים בארץ. ועוד, שעדותו של יהודה הנחתום על כך שאין קברות בסטיו ודאי לא נצרכה אלא לקברי גויים, ואין דרכם של ישראל לקבור ברחוב העיר. גם הקשר המשנה מלמד על כך, בין משניות על ארץ העמים ומדור העמים. ולפי דרכנו למדנו שקברי גויים מטמאים, ולא כשיטת הרמב"ם בהלכותיו שקברי גויים אינם מטמאים כלל.⁴³

ומכך שהמשנה מציינת במיוחד את הקברות, ולא אומרת שהכל טמא משום ארץ העמים, נראה שדין הקברות חמור מארץ העמים, ומשמע שהם מטמאים גם באוהל (ולא כארץ העמים שמטמאת בביאה, ותלוי בכניסת ראשו ורובו). אך יש לדחות, שהמשנה הבדילה בין "קברות" המטמאים מדאורייתא לבין "ארץ העמים" המטמאת מדרבנן.

9.

בכמה מקומות נשנו דיני ספק טומאת מת באופנים שונים, והספק שמא המת הוא גוי או ישראל אינו מוזכר ואינו נלקח בחשבון כאפשרות:

א. בטהרות פ"ה מ"א מנתה המשנה שורה של ספקות אפשריים בטומאה: "השרץ והצפרדע ברשות הרבים, וכן כזית מן המת וכזית מן הנבלה, ועצם מן המת ועצם מן הנבלה, וגוש מארץ טהורה וגוש מבית הפרס, גוש מארץ טהורה וגוש מארץ העמים, שני שבילין אחד טמא ואחד טהור: הלך באחד מהם ואין ידוע באיזה מהן הלך, האהיל על אחד מהם ואין ידוע על איזה מהן האהיל, הסיט את אחד מהם ואין ידוע איזה מהם הסיט, רבי עקיבא מטמא וחכמים מטהרים". אם גוי אינו מטמא באוהל, או שאינו מטמא כלל, מדוע לא נאמר גם: "כזית ממת ישראל וכזית ממת נכרי"? הרי זהו דבר שיותר קל לטעות בו מאשר שרץ וצפרדע, או כזית מן המת וכזית מן הנבלה, או עצם מן המת ועצם מן הנבלה!

ב. במכשירין פ"ב מ"ג והלאה נשנו כמה דיני הליכה אחר הרוב הנוגעים לטומאה וטהרה ולדינים אחרים, כגון גסטירות שישראל ועובדי כוכבים מטילין לתוכן, שאם רוב גויים טמא ואם רוב ישראל טהור ומחצה למחצה טמא. אם יש חילוק בין מתי

43. גם על פי הפירוש הראשון לעיל, שהמשנה מכנה את ארץ העמים "קברות", ברור שקברות הגויים מטמאים. בדעת כהן (סי' ריא) פירש שכוונת המשנה לקברות ישראל, כי לא מסתבר שתהיה סתם משנה שלא כר"ש, בפרט לשיטת הרמב"ם שפסק כר"ש. אכן, לשון הרמב"ם בפיה"מ: "הודיענו מקומות בארץ ישראל שהם בתי קברות" משמע קצת שפירש כך, וזה מתאים לשיטתו, אבל לענ"ד נראה יותר לפרש כאמור שהם קברי גויים.

ישראל למתי גויים, מדוע לא נשנתה גם דוגמא זו להליכה אחר הרוב, כגון מת שנמצא בעיר שרובה גויים או ישראל?⁴⁴

ג. בתוספתא בטהרות פ"ד ה"ו: "קבר הנמצא מטמא למפרע", ואפילו נמצא ברשות הרבים. לסוברים שקבר של גוי אינו מטמא כלל,⁴⁵ הרי אפשר שהוא של גוי וטהור מספק! וגם לסוברים שקבר של גוי מטמא במגע, הרי משמע שקבר זה מטמא גם באוהל, ככל דין קבר (וכן משמע מהרמב"ם, שהביא דין זה בהל' טו"מ פ"ח ה"ח בפרק העוסק בכל דיני קבר, ולא חילק בין הדברים).

ד. בפסחים פא ע"ב (ובשינויים קלים בנזיר סג ע"ב) הובאה התוספתא בזבים פ"ב ה"ה, וז"ל: "המוצא מת מושכב לרחבו של דרך... משובר ומפורק טהור, שמא בין פרקים עבר. ובקבר אפילו משובר ומפורק טמא מפני שהקבר מצרפו", וצירוף הקבר הוא משום טומאת אוהל (רש"י ד"ה שהקבר מצרפו, וראה גם בהמשך הגמרא שם: "אי אפשר שלא יגע ולא יאהל"). ודאי במשובר ומפורק אי אפשר לדעת אם הוא גוי או ישראל, ובכל זאת טמא אף ברשות הרבים.

ה. בתוספתא באהלות פי"ז הי"ב: "ר' יוסי אומר: חזקת עצמות המכוסין – הרי הן של אדם, עד שיוודע שהן של בהמה; מגולין – הרי הן של בהמה, עד שיוודע שהן של אדם". מאחר שמטרתו להבהיר כיצד נדע האם העצמות מטמאות, והרי עצמות בכמות מסוימת מטמאות באוהל, היה ראוי שיוסיף סימן להבחנה בין ישראל לגוי, או על כל פנים יציין האם סימן זה של עצמות מכוסות מוכיח על ישראל, או לאו דווקא.

10.

בתוספתא באהלות פט"ז ה"ו: "רבי יהודה אומר: בור שמטילין בו נפלים טהור. אמר רבי יהודה: מעשה [בשפחתו] של מציק אחד ברמון שהפילה נפל לבור, ובא כהן אחד והציץ לידע מה הפילה. ובא מעשה לפני חכמים וטיהרוהו, מפני שחולדה וברדלס מצויין שם וגוררין שם". התוספתא מובאת בירושלמי בפסחים פ"א ה"ג בשינוי קל: "אמר רבי יודה: מעשה בשפחתו של מסיק אחד ברימון שהשליכה נפל לבור, ובא כהן אחד והציץ לידע מה שהשליכה".

44. מה שנאמר במשנה ז "מצא בה תינוק מושלך, אם רוב עכו"ם – עובד כוכבים, ואם רוב ישראל – ישראל" היינו תינוק חי, כפי שמסבירה הגמרא בכתובות טו ע"ב, וכך נראה מן הלשון, שלא נאמר שמת, וגם מכך שההשלכה היא של תינוק משמע שהוא חי, כי מת אפשר להשליך גם בגדול או בנפל. גם מיקום המשנה מורה כך, כי במשניות ג"ד נשנו דיני הליכה אחר הרוב הנוגעים לטהרות, ואילו במשניות היא נשנו דיני הליכה אחר הרוב בענינים אחרים, ובתוכם משנה זו.

45. ראה הערה 8.

בבבלי (פסחים ט ע"ב; ע"ז מא ע"ב; נדה טו ע"ב) הובא המעשה בלשון זו: "מעשה בשפחתו של מסיק אחד ברימון שהטילה נפל לבור, ובא כהן והציץ בו לידע אם זכר אם נקבה. ובא מעשה לפני חכמים וטיהרוהו, מפני שחולדה וברדלס מצויין שם". מהמילים "אם זכר אם נקבה" יוצא שמדובר בשפחה ישראלית, שטמאה טומאת יולדת ובה יש הבדל בין זכר לנקבה (וכן פירשו רש"י ותוס' בנדה שם), והכוהן בא לשם כדי לברר את טומאתה. אולם המעשה תמוה מכמה פנים:

א. וכי שפחה זו שמטילה נפל לבור אכפת לה מטומאת יולדת? הרי ודאי אין דרך ישראל לקבור כך.⁴⁶

ב. איך כוהן זה, שחושש לטומאת יולדת שלה, אינו נזהר מטומאת מת שלו?

ג. מבחינה מעשית נראה שקשה להציץ לבור שחולדה וברדלס מצויין בו, שהוא עמוק מן הסתם, על מנת להבחין בדיוק האם נפל שבו זכר או נקבה.

ד. צריך ביאור מהו ה"מסיק". רש"י בפסחים ובע"ז גרס "מציק", ופירש: "איניש אלמא, וישראל הוה", ואילו תוס' בע"ז ובנדה גרסו "מסיק", ופירשו שהיה מוסק זיתים. שני הפירושים קשים, כי סתם "מציק" הוא גוי, שליח המלכות, כמו במשנה בבבא קמא פ"י מ"ו: "הגוזל שדה מחברו ונטלוה מסיקין" (ומשם מתבאר גם שהגירסה "מסיק" איננה שוללת את הפירוש שמדובר במציק). ופירוש תוס' קשה, כי לא מצאנו שמוסק זיתים נקרא "מסיק", אלא עצם קטיף הזיתים נקרא מסיק. גם לא מובן כל כך הצורך לציין שהיתה זו שפחתו של מוסק זיתים, שהרי ארץ ישראל היתה אז מלאה במוסקי זיתים.

והנה, גרסת הבבלי "אם זכר אם נקבה" אכן מכריחה לפרש שהשפחה היתה ישראלית, אבל לפי נוסחת התוספתא והירושלמי, שבהם המילים "אם זכר אם נקבה" חסרות,

46. ראה ברש"י בנדה שם שהאריך בהבאת כמה פירושים בזה. ויש להעיר, שהפוסקים נחלקו האם יש מצות קבורה בנפל, והאורזרוע (הל' אבלות סי' תכב) וההגהות מיימוניות (הל' מילה פ"א אות י) הוכיחו ממעשה זה שאין מצות קבורה. לעומתם, המגן-אברהם (סי' תקכו סק"כ) הקשה מכמה מקומות שמהם מוכח שיש מצות קבורה בנפלים ושנהגו לקוברם, ונדחק לומר שגם הטלה לבור היא קבורה; וזה תימה, איך אפשר לומר שהטלה לבור שיש בו חולדה וברדלס, וגם ללא כיסוי, כמוכח מ"הציץ בו לידע אם זכר אם נקבה", תיחשב קבורה? ועל פי נוסחת התוספתא והירושלמי וכפי שיבואר להלן אתי שפיר.

באו"ז (שם) הוכיח שאין חיוב קבורה בנפלים גם ממסכת שמחות פ"א ה"ז: "המחותך והמסורס והנפלים וכן שמונה חי וכן תשעה מת אין מתעסקין עמו לכל דבר". ולא הבנתי ראייתו, הרי לשון זו נאמרה גם בהרוגי בית דין (שם פ"ב ה"ז, ובסנהדרין מו ע"א), והרי בהם נאמרה בתורה מצות קבורה! על כרחך "אין מתעסקין עמו" אינו אלא לענין הספד ואבלות. וראה בשו"ת קול מבשר ח"א סי' א.

מסתבר לפרש אחרת: המציק היה גוי והשפחה היתה גויה, ולא אכפת להם כלל מקבורת נפלים, והכוהן לא בא לשם כדי לבדוק את טומאת היולדת, אלא ראה שאשה זרקה משהו לבור ובא מתוך סקרנות לראות מה זרקה, ורק אחר כך אמרו לו שזרקה נפל; וכך משמע יותר מלשון הירושלמי "מה שהשליכה". אף הרמב"ן בחולין ב ע"ב הביא את המעשה וכתב: "דגבי מדורות הגוים מיתניא בתוספתא דאהלות".⁴⁷ ובזה מיושבות כל הקושיות הנ"ל.⁴⁸

חיזוק נוסף לביאור זה מהתוספתא במקואות פ"ו ה"א: "מקואות העמים... שבארץ ישראל... אמר רשב"ג: הלכה אין לי, אלא מעשה במערה היתה בגינתו של מוסק אחד ברימון שהיו כהנים כובשין את הגדר ויורדין וטובלין לתוכה" (כך נוסחת הר"ש במקואות פ"ח מ"א, ובתס"ר מובאת גירסה "מיצק"). ברור שהמוסק/מסיק/מציק הוא גוי, שהרי רשב"ג מביא את המעשה כדי להכריע במחלוקת שם על מקואות הגויים שבארץ ישראל. ומכך שהכוהנים כבשו את הגדר משמע שנכנסו שלא ברשותו, כלומר שהיה זה גזלן. ובזה מוסבר אזכור הכהנים (שהחסידי דוד שם נדחק בו), שקמשמע לן שאע"פ שהוא גוי לא חששו במקרה זה משום מדור הגויים. ונראה שה"מציק אחד ברימון" הוא אותו אחד שעליו סופר המעשה הקודם.

לפי פירוש זה בתוספתא ובירושלמי, מוכח מהמעשה שגויים מטמאים באוהל, ושכך היה נהוג למעשה.

47. יש להעיר, שתוספתא זו מוסבת על המשנה באהלות פט"ז מ"ו: "בור שמטילין לתוכו נפלים או הרוגים, מלקט עצם ועצם והכל טהור. רבי שמעון אומר: אם התקינו לקבר מתחילה יש לו תבוסה". פירוש: לנפלים או הרוגים אין תבוסה ולא שכונת קברות, ור"ש אומר שאם התקינו מתחילה לקבר יש לו תבוסה. אם גם משנה זו עוסקת בגויים, יוצא מכאן שגם לר"ש גוי מטמא, ומסתבר שגם באוהל, כי מסתמא פינוי הבור נועד למנוע טומאת אוהל ולא מגע ומשא, וזה לא יתכן לאור הגמרא ביבמות. ובנזיר סה ע"א מבואר שלגויים אין תבוסה ולא שכונת קברות כלל, ולא רק כשהוטלו לבור שלא כדרך קבורה מסודרת (וראה להלן הערה 63), ואם כן על כרחנו אין המשנה מדברת בגויים (אם כי הרמב"ם בהל' טו"מ פ"ט ה"ג פסק שלגויים יש תבוסה, ותמה עליו החזו"א באהלות סי' כב סקי"ג). מכל מקום, אפשר שהמשנה מדברת בנפלים של ישראל, שמטעם כלשהו הוטלו לבור ולא כדרך קבורת נפלים בדרך כלל, ואילו המעשה במציק שבתוספתא הוא בנפל גוי.

48. יש להעיר על הבדל נוסף בין הנוסחאות, שהגמרא שם מתקשה בשאלה איך ספק חולדה מוציא מידי ודאי נפל, ומתמצת (בתירוץ הראשון) שבמעשה זה היה ספק נפל. אולם מהרישא של הברייתא "בור שמטילין בו נפלים טהור" (שאיננה מופיעה בגמרא) נראה שלא כתירוץ זה, וכבר העירו על כך הר"ש (באהלות סוף פט"ז) והחסידי דוד.

.11

בבבא בתרא נח ע"א נאמר שרבי בנאה (מראשוני אמוראי א"י, ורבי יוחנן מוסר שמועות ממנו) היה מציין מערות קבורה, וציין גם את קברי אדם הראשון ואברהם אבינו ע"ה במערת המכפלה. ציון קברות איננו אלא בטומאת אוהל (ראה מ"ק ה ע"ב: "אין מצינין... על דבר שאינו מטמא באהל"), וגם נאמר בגמרא שציין מעל גבי המערה, עיין שם, ואם כן נראה שרבי בנאה חשש לטומאת אוהל בקבריהם.

הראשונים שדנים בענין מסבירים זאת בכמה אופנים: א. אדם הראשון ואברהם אבינו קרויים 'אדם' (תוס' בב"ב שם).⁴⁹ ב. גם אליבא דרבי שמעון לפני מתן תורה היו כל בני האדם מטמאים באוהל, ורק ממתן תורה התחדש הבדל זה בין ישראל לאומות העולם (תוס' בנדה ע ע"ב ד"ה ואין). ג. ציון זה לא היה אלא משום כבודם, משום שקיימו את התורה (רמב"ן בב"ב). ד. רבי בנאה סבר שאין הלכה כרשב"י (רמב"ן שם; ובכל זאת פסק שהלכה כרשב"י).

התירוץ הראשון צריך עיון מבחינת פשט דברי ר"ש. נראה שאחר שלמדנו מ'אתם קרויין אדם ואין אומות העולם קרויין אדם' מפרש ר"ש את המילה 'אדם' בפסוק 'אדם כי ימות באהל' כתחליף למילה 'ישראל'.⁵⁰ קשה לפרש את הפסוק "אדם כי ימות באהל" כ'כל שנקרא אדם במקום כלשהו בתורה כי ימות באהל'. אם כן, מה בכך שגם אדם הראשון או אברהם אבינו נקראו "אדם"? לאידך גיסא, הראשונים שדנים בעניין נוקטים בפשטות שישראל קיבלו שם "אדם" במתן תורה, ואברהם אבינו אינו בכלל זה, ולכן נזקקו לפסוק מיוחד שבו גם הוא נקרא "אדם". אך יש מקום לפרש אחרת, ש"אדם" כאן הוא כינוי לישראל, ושם עם ישראל קרוי גם על האבות, ונמצא שאברהם אבינו הרי הוא בכלל אדם ממילא, ללא פסוק מיוחד שילמד זאת.⁵¹ אם כן עיקר הקושי

49. לגבי אדם הראשון הרי זה פשוט, ולגבי אברהם אבינו הביאו מן הכתוב: "האדם הגדול בענקים" (יהושע יד, טו), עיין שם ברש"י, שפשטו מדבר על אביהם של אחימן ששי ותלמי הענקים, ומדרשו על אברהם (ראה בראשית רבה פרשה יד, ו, וירושלמי בשבת פט"ז ה"א).

50. וכך הבין רבינו משולם (בתוס' ביבמות סא ע"א ד"ה ואין), שפירש שבענין של פורענות כתבה התורה 'אדם' כלשון נקיה במקום לכתוב שם ישראל.

51. ידועה החקירה על מעמדם של בני ישראל קודם מתן תורה, ולכאורה אין קשר בין נדון דידן לחקירה זו, כי כאן איננו דנים על הגדרים ההלכתיים שלהם אלא על חלות שם עם ישראל עליהם. ועל פי מה שביאר בספר חרדים (הנ"ל בהערה 6) על דרשת רשב"י, ש"אדם" היינו הציבור הנחשב כאדם אחד, עולות בבירור שתי המסקנות הנ"ל: אין להכליל את אדם הראשון ואברהם אבינו בכלל 'אדם' רק על סמך שם זה שניתן להם, כי אין בזה ראייה שהם שייכים לאותו ציבור המכונה 'אדם'; ומאידך ברור מדבריו שגם על בני ישראל שקודם מתן תורה שייך שם 'אדם', כשם שנקרא עליהם שם 'נפש' אחת, כמו שכתב שם.

הוא לגבי אדם הראשון, שמסתבר שעל פי רבי שמעון אינו מטמא באוהל, אע"פ ששמו אדם.

בעניין התירוץ השני, ראה להלן (ראיה 16) על מקורו והקשיים שבו. התירוץ השלישי קשה, כי אם רבי בנאה ציין את הקברות בשביל שיסברו שמטמאים באוהל ולא יבזו אותם, נמצא מביא לידי מכשול ולשריפת תרומה שלא כדין. גם נראה מהגמרא שם שהקפיד לציין בדיוק.⁵²

לפיכך נראה עיקר כתירוץ הרביעי, שרבי בנאה סבר שגם קברי גויים מטמאים באוהל.

12.

בזבחים קיג ע"א נחלקו רבי יוחנן וריש לקיש אם ארץ ישראל מוחזקת כבדוקה מטומאת מת או לא. הגמרא מפרשת שנחלקו האם ירד מבול בארץ ישראל, וכתוצאה מכך יש עצמות ששקועות בקרקע א"י, או שהמבול לא ירד בא"י.

מסתבר שעצמות ששקעו בימי המבול אינן פזורות על פני השטח אלא בעומק הקרקע, ואם כן יוצא מסוגיה זו שמתו המבול מטמאים באוהל. וכן מבואר ממה שאומרת הגמרא שריש לקיש הקשה לרבי יוחנן מהמשנה בפרה פ"ג מ"ב האומרת שחששו לקבר התהום, כלומר, לטומאת אוהל.

וכן יש להוכיח מהתוספתא בעדויות פ"ג ה"ג שמובאת בגמרא בזבחים שם: "פעם אחד מצאו עצמות בלשכת דיר העצים, ובקשו לגזור טומאה על ירושלים. עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: לא בושה היא לנו שנגזור טומאה על עיר אבותינו? איה מתי מבול, איה מתי נבוכדנצר?", כלומר, הרי כבר היו תקופות שהיו כאן מתים רבים ובכל זאת לא נמנעו מלנהוג בירושלים בטהרה, ולא חששו שמא בכל מקום יש שרידי מתים. וההשוואה למתי מבול אינה במקומה, אם הם אינם מטמאים באוהל. על כרחו כוונתו שהם מטמאים באוהל ואעפ"כ לא חששו שמא נשתיירו.

52. "הא בעינא לציוני מערתא? כמדת החיצונה כך מדת הפנימית... כמדת עליונה כך מדת התחתונה". אלא שצריך עיון עד כמה ניתן ללמוד מפרטי אגדה זו, שאע"פ שבודאי היא מושתתת על גרעין הלכתי, ולכן דקדקו בה הראשונים, אין הכרח ללמוד מזה על הפרטים. וראה בירושלמי בנזיר (להלן, ראיה 16), שהניח בפשטות שאדם הראשון כבר נעשה רקב בתקופת מתן תורה, ולא כמתואר בבבא בתרא. אגב, מה שכתב הרמב"ן בב"ב שם שאדם הראשון קיים את התורה צריך עיון מנליה, ומהרמב"ן נראה שזוהי נקודה משמעותית, שהיא הגורמת לכך שאחר מתן תורה נקראו ישראל 'אדם'.

.13

בירושלמי בפסחים פ"ט ה"א נאמר שחזקיהו עיבר את השנה מפני הטומאה, כי "גולגולתו של ארנן היבوسی מצאו תחת המזבח" (וכן בירושלמי בנדרים פ"ו ה"ח וסנהדרין פ"א ה"ב). נראה מהירושלמי שארוונה היבوسی מטמא באוהל, וכן כתבו המשנה-למלך (הל' בית הבחירה פ"א ה"ג) והחתם-סופר (חיו"ד סי' שמ).⁵³

הראי"ה (דעת כהן סי' ריד) דחה את הראיה, וכתב שאפשר שארוונה התגייר. ואמנם בגמ' בע"ז כד ע"ב נאמר שארוונה גר תושב היה, אבל אפשר שאחר כך התגייר, ואם לא כן יקשה כיצד נקבר בירושלים, הרי אפילו גר תושב אסור לשבת בירושלים. לענ"ד קשה לקבל זאת, שהרי גם אם התגייר אין זו סיבה שיקבר במקום המזבח. ועוד, שהגמרא בע"ז שם האומרת שארוונה היה גר תושב באה ליישב קושייה על שיטת ר' אליעזר, שסובר שאין מקבלים קרבנות מן הנכרים, בניגוד לכאורה לדברי ארוונה לדוד: "ראה הבקר לעולה והמוריגים וכלי הבקר לעצים" (שמואל-ב כד, כב). והרי הירושלמי (ע"ז פ"ב ה"א) מקשה את אותה קושייה ומתרץ אחרת, שדוד לא הקריב את הבקר, וקשה אם כן לתלות דווקא בירושלמי את הסברה שארוונה התגייר אחר כך.⁵⁴

53. לשיטת הירושלמי צרף גם את הערה 14 והערה 27 לעיל.

54. יש להעיר בענין זה על התוספתא בפאה פ"ד ה"א: "משפחת בית נבלטא היתה בירושלים, והיתה מתיחסת על בני ארנן היבوسی. העלו להם חכמים שלש מאות שקלי זהב ולא רצו להוציאן חוץ מירושלים". ובמקבילה בירושלמי בפאה פ"ח ה"ז: "פעם אחת פסקו להן חכמים שש מאות כיכרי זהב שלא להוציאן חוץ לירושלים, דהוון דרשין 'בשעריך' 'בשעריך' לרבות ירושלם". המפרשים פירשו (ע"פ ההקשר בתוספתא, שעוסקת במתן צדקה למי שמורגל ברמת חיים גבוהה), שנתנו להם מעשר עני בשיעור כה גדול משום שהיו מורגלים בכך, ולא רצו להוציא את המעשר מחוץ לירושלים משום שסברו שמעשר עני צריך להיות בירושלים דווקא. מזה הוכיח הסדריטהרות (אהלות ד ע"א) שארנן התגייר, ולכן בניו היו זכאים למעשר עני. פירוש זה תמוה: הרי הירושלמי אומר "לרבות ירושלם" ולא שירושלים דווקא. גם לא מובן למה העלו להם חכמים סכום כה עצום כ"צדקה", וגם לא מובן מה עסקם של חכמים בזה. לכן נראה לפרש ההיפך, שמכיון שארנן היה גר תושב וכן בניו, רצו להוציאם מחוץ לירושלים, אבל לא יכלו לכפותם, משום שדרשו שמותר לג"ת לגור בירושלים (וזהו "בשעריך", "לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה" בדברים יד, כא העוסק בג"ת האוכל נבלות, "לרבות ירושלם"). לכן קצבו להם פיצוי תמורת הוצאתם מירושלים, והעלו להם חכמים סכום עצום שכזה. ומסתבר גם שהסכום בירושלמי, שש מאות ככר זהב, מקביל לסכום שנתן דוד לארוונה על המקום. ואין כאן ענין של צדקה כלל, אלא דוגמא בעלמא לרמת חיים גבוהה שהזיקה את חכמים לתת להם פיצוי גבוה עבור הוצאתם מירושלים. יתכן שכך פירש הרמב"ם, כי לא כתב בהלכות גר תושב שאסור לו לגור בירושלים (בהל' ע"ז פ"י והל' איסו"ב פי"ד והל' מלכים פ"ח), אלא רק בהל' בה"ב פ"ז ה"ד בכלל המנהגים המיוחדים בירושלים, כגון שאין מוציאין בה זיזון, כתב "ואין נותנין בה מקום לגר תושב". אף לא הביא פסוק המלמד על כך, וגם משמע מלשון זו שלכתחילה אין נותנין לו אבל אין חובה או אולי גם אין היתר לגרשו. לאור האמור אולי למד

גם הלשון "ארוונה היבוסי" אינה נוחה לפירושו (כמו שכתב בעצמו שם). יתכן להסביר את מציאות הגולגולת תחת המזבח באופן אחר, שכאשר הוקם המזבח החדש בימי אחז (ראה מלכים ב טז) הניח אחז את גולגולת ארוונה תחתיו על מנת לטמא את הקרבנות.⁵⁵

העין יצחק (ח"א יו"ד סי' לו) דחה את הראיה באופן אחר, על פי שיטת הירושלמי בחגיגה פ"ג ה"ח שהמזבח מקבל טומאה, משום שהתורה קראתו כלי עץ, ואם כן יש לומר שאמנם גוי מטמא במגע ומשא בלבד, אבל גולגולתו של ארוונה נגעה במזבח מתחתיו וטימאה אותו וממילא נטמאו הקרבנות. דבריו תמוהים מאד, כי הירושלמי בחגיגה מדבר על מזבח הנחושת ולא על מזבח אבנים הקבוע בקרקע, שודאי אינו מקבל טומאה.⁵⁶ ועוד, שהירושלמי בענינו נוקט בדווקא "גולגולתו של ארוונה", ומשמע שזה משום שגולגולת מטמאת באוהל.⁵⁷

14.

בגמרא במועד קטן ה ע"א איתא:

אמר רבי שמעון בן פזי: רמז לציון קברות מן התורה מניין? תלמוד לומר: [בענין הרוגי גוג ומגוג] "וראה עצם אדם ובנה אצלו ציון" (יחזקאל ל"ט, ט).

- זאת מהמעשה בירושלמי, על פי הפירוש שמותר לגר תושב לגור בירושלים ובכל זאת רצו להוציאו. ולפי דרכנו למדנו להיפך, שנראה מהירושלמי שארוונה לא התגייר.
55. בירושלמי בסוטה פ"ה ה"ב הובא מאמר זה בהקשר אחר: "דו אמר [חגי הנביא] 'ואשר יקריבו שם טמא הוא', כמה דמר רבי סימון בר זבדי גולגולתו של ארנן היבוסי מצאו תחת המזבח". הרא"ה (דעת כהן שם) עמד על הסתירה, שכאן הירושלמי מייחס את מציאת הגולגולת לימי חגי ולא לימי חזקיהו, וכתב שעל פי הדעה שזה היה בימי חגי יש לומר שהגולגולת היתה במקום שהוסיפו על המזבח בבית שני, ובבית ראשון לא היתה הטומאה תחת המזבח. סיוע גדול לדבריו ממדרש שיר השירים זוטא (פרשה ג, ד), וז"ל: "בשעה שעלו בני ישראל להוסיף על המזבח ומצאו גולגולתו של ארוונה נתונה תחת המזבח, ולא פסל הקב"ה את הקרבנות של ישראל". אבל בירושלמי גופו אפשר שאין סתירה, ומה שאמר בסוטה "כמה דמר רבי סימון בר זבדי..." אין הכוונה שאז מצאו אותו, אלא שכשם שאמר רבי סימון שבימי חזקיהו מצאו טומאה תחת המזבח כך יש לומר שמצאו טומאה בימי בית שני (וראה זבחים ק"ג ע"א הנ"ל "איה מתי נבוכדנצר").
56. יש להעיר שסוגיית הירושלמי שם סבוכה, ויש מקום להבין ממנה להיפך, שאפילו מזבח הנחושת טהור, ומה שנאמר במשנה שם "מפני שהן מצופין" הוא טעם לטהר, ואכמ"ל.
57. באהלות פ"ב מ"א "ואלו מטמאין באהל... השדרה והגולגולת". בגמרא בנזיר נב הסתפקו אם "שדרה וגולגולת" או "שדרה או גולגולת", אבל הרמב"ם פסק שאו או תנן (הל' טו"מ פ"ב ה"ח, ע"ש בכס"מ), וכן משמע בכמה מקומות. וראה בכל עניין זה במרגליות הים בסנהדרין יב ע"א אותיות לד-לח. הבבלי בסנהדרין יב ע"א דן בפסח חזקיהו ואינו מזכיר את גולגולתו של ארוונה, וזה מתאים לשיטתו הנ"ל.

הראשונים (ראה תוס' בנדה נז ע"א ד"ה ובנה, רשב"א ביבמות סא ע"א, ועוד) התקשו בזה, הרי מבואר בגמרא שם (ה ע"ב) שאין מציינים אלא על דבר שמטמא באוהל, ואם כן למה יציינו בגוג ומגוג? ותירצו שלעתיד לבוא יציינו גם על מגע ומשא, כדי להרבות בטהרה. אולם בירושלמי במע"ש פ"ה ה"א נאמר: "וראה עצם אדם ובנה אצלו ציון – מכאן שמציינין על העצמות. אדם – מכאן שמציינין על השדרה והגולגולת" (וכן במו"ק פ"ג ה"א ושקלים פ"ג ה"א). כלומר, הירושלמי לומד מ"עצם אדם" שמדובר בעצם המטמאת באוהל, כעין מה שדרשו בספרי בחוקת (פיסקא קכז) על הפסוק "או בעצם אדם" – "זה אבר מן החי" (שמטמא באוהל). אם כן הירושלמי סובר שעצמות גוג ומגוג מטמאות באוהל.

.15

בגמרא בברכות יט ע"ב נאמר:

דאמר רבי אלעזר ברבי צדוק: מדלגין היינו על גבי ארונות של מתים לקראת מלכי ישראל, ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אמרו, אלא אפילו לקראת מלכי עכו"ם.

הגמרא מבארת שמדובר באופן שהטומאה מדרבנן, עיין שם, "ומשום כבוד מלכים לא גזרו בהו רבנן", ככל איסורי דרבנן שנדחים מפני כבוד הבריות. כיוצא בזה נאמר בירושלמי בברכות פ"ג ה"א (ונוזיר פ"ז ה"א): "אמר רבי ינאי: מיטמא כהן לראות את המלך. כד סליק דוקליטיינוס מלכא להכא, חמון לרבי חייא בר אבא מיפסע על קיבריה דצור בגין מיחמיניה" (אלא שהירושלמי מתיר לשם כך גם טומאה דאורייתא, עי"ש).

הדבר תמוה לכאורה: מכיון שההיתר הוא משום כבוד מלכות, שהוא סעיף מכבוד הבריות שדוחה איסור דרבנן, איך הותר לשם כך לבזות את המתים על ידי דילוג על גבי ארונות ופסיעה על גבי קברים? ראייה לכך ש"מפסע על קבריה" הוא בזיון המת מהירושלמי בברכות פ"ב ה"ג: "הוה רבי יונתן מפסע על קבריה, אמר ליה רבי חייא רובא: כדון אינון מימר, למחר אינון גבן ואינון מעיקין לן".⁵⁸ ובאור זרוע (ח"ב סוף סי' תכג) כתב: "לפי מה שפירשנו אסור לדרוך ע"ג בית הקברות משום דאסור בהנאה, ושמא היינו דקאמר בפרק מי שמתו 'מדלגין היינו ע"ג ארונות של מתים', שלא רצו לדרוך על גביהם משום איסורא. מיהו יש מפרשים מדלגין כלומר ממהרין ורצין". ואכן רש"י פירש "מדלגין – מארון לארון", כלומר, דורכים על גבי הארון עצמו, וכך משמע מ"על גבי ארונות". ולשון הירושלמי "מיפסע על קיבריה דצור" משמעה גם כן על הקברים עצמם.

58. מעשה מקביל לגמרא בברכות יח ע"א, אלא שבבבלי הבעיה היא בציצית של רבי יונתן שהיתה על גבי הקברים.

לפיכך נלע"ד שבמעשה בירושלמי עכ"פ מדובר על קברי גויים, ומסתמא זהו "קבריה דצור", בית הקברות של צור הנכרית,⁵⁹ ולכן לא חששו בזה לבזיון המתים. ומכך שהירושלמי לומד מזה היתר היטמאות לכבוד המלך שמע מינה שקברי גויים מטמאים, ומשמע שאפילו באוהל.⁶⁰

.16

בירושלמי בנזיר פ"ז ה"ב מובא מקור לטומאת רקב: "רבי ינאי אמר: 'או בקבר' – אפילו נגע בקבר אדם הראשון", כלומר, הרי אדם הראשון ודאי כבר נעשה רקב בזמן שנאמרה פרשת טומאת מת ובכל זאת הנוגע בקברו טמא. מכיון שרקב מטמא באוהל (אהלות פ"ב מ"א), ברור שכוונת רבי ינאי לרבות את קבר אדם הראשון גם לאוהל, ושמע מינה שאדם הראשון מטמא באוהל.

נראה שזוהי גם כוונת ריש לקיש בנזיר נד ע"א: "או בקבר – לרבות קבר שלפני הדיבור", וכמו שכתבו תוס' שם (ד"ה או בקבר) בשם ריב"א, שמרבה קבר של מי שמת לפני שנאמרה פרשה זו גם לטומאת אוהל.⁶¹

59. אמנם היתה שם קהילה יהודית, כמוכח מכמה מקומות בירושלמי, ומכל מקום נחשבה על ארץ העמים, ראה ירושלמי בשביעית פ"ו ה"א ומו"ק פ"ג ה"א. ולענין המעשה בבבלי בברכות יותר קשה לפרש כך, לפי מה שכתב הרמב"ן ביבמות סא ע"א "שבית הקברות של גוים אינם בארונות, שלא נהגו בארונות ולא בפותח טפח אלא ישראל ומשום טהרות", והרי בגמרא בברכות הוזכרו ארונות. אך מה שכתב שאין דרך הגויים בארונות צ"ע, ראה שבת קנא ע"א "עשו לו ארון וחפרו לו קבר" וברש"י וברמב"ן שם. ומש"כ על פותח טפח כוונתו שבארונות יש פתח מן הצד, עיין ברכות שם בתוס' ד"ה רוב וברמב"ן בתורת האדם (כתבי רמב"ן ח"ב עמ' קלט), וזה דבר מיוחד שנעשה רק משום הטומאה, ובישראל דווקא. אבל הרמב"ם חולק בזה ואינו מצריך טפח מן הצד, ראה הל' טומאת מת פי"ב ה"ו, ואם כן לדעתו אין מניעה לפרש שגם הגמרא בברכות מדברת בארונות של גויים.

60. לדיון על מגע בקבר הגוי ראה לעיל הערה 8. אם הטומאה היא רק במגע, אין צורך להתיר את הטומאה וניתן היה לעקוף אותה על ידי נעילת נעליים, ואפילו אם באופן זה הכהונים הוזהרו משום "חרב כחלל" (כפי שהעלינו ב'מעלין בקודש' טו עמ' 157) הרי זה מדרבנן, עיין שם. בבבלי מפורש שבמקרה זה אין טומאת אוהל, משום שהיה חלל טפח בארונות, ומכל מקום יש ללמוד שעקרונית מתים אלו מטמאים אף באוהל. בירושלמי, המדבר על קברים ולא על ארונות, נחלקו ראשונים האם חלל הטפח מועיל, ראה לעיל הערה 16.

61. ריב"א מבאר שהצורך בריבוי זה איננו דווקא משום דעת ר"ש שרק ישראל מטמאים באוהל, אלא משום שיש הוה-אמינא ללמוד מ"כי ימות" שרק משעת אמירת פרשה זו ואילך המתים מטמאים. והביא ריב"א דוגמא ללשון זו מהוריות י ע"א, שמיעטו טומאת זב "לפני הדיבור" מ"איש איש כי יהיה זב" (וכן מצאנו בספרא תזריע פרשתא א, ד; פרשת נגעים, פרק א, ב ופרשתא ג, ב; מצורע, פרשת זבים, פרשתא א, ב; אמור, פרשתא ג, ב). זאת, בניגוד לדעת המפרש שם שה"דיבור" הוא מתן תורה, ו"לפני הדיבור" בא לרבות גויים לטומאת מגע. לעומת

תוס' (בסופו) כותבים הסבר נוסף, המיישב את הדרשה עם שיטת רבי שמעון: "דקסבר מקבר שלפני הדיבור נרבה קבר שלפני הדיבור של מתן תורה" (כצ"ל ע"פ השטמ"ק). פירוש: לדעת ר"ש שגויים אינם מטמאים באוהל, ה'דיבור' איננו שעת אמירת מצוות טומאת מת, אלא שעת מתן תורה, והריבוי לקבר שלפני הדיבור מחדש שאע"פ שאחר מתן תורה אין הגויים מטמאים באוהל, קברים שלפני מתן תורה מטמאים באוהל (ולפי זה מתבטלות ראיות יא"ב לעיל, לגבי מתי מבול ולגבי מערת המכפלה). ובתוס' בנדה ע"ב (ד"ה ואין נציב) כתבו שר"ש יסבור כך גם בלא ריבוי מ'או בקבר', "דאחר מתן תורה, דאיקרו ישראל 'אדם', איכא לפלוגי [בין ישראל לעמים], אבל קודם מתן תורה אין חילוק".

ברם, מן הירושלמי נראה בבירור שהריבוי לא נועד לומר שקודם מתן תורה גוי מטמא באוהל, כי לשון רבי ינאי "נגע בקבר". ואמנם ודאי כוונתו גם לטומאת אוהל, שהרי הביא מזה מקור לטומאת רקב שהיא גם באוהל, כאמור, אבל לא זהו הדגש בדבריו. גם סברת התוס' בנידה, שמתים שלפני מתן תורה קרויים אדם ומטמאים באוהל לכולי עלמא, קשה לענ"ד: מסתבר שכינוי שם 'אדם' לישראל, גם אם הוא תלוי במתן תורה ולא היה לפני כן, הרי זה על צד החיוב, שמעלת קבלת התורה עשאתם 'אדם', ולא על צד השלילה, שהגויים שלא קבלו תורה באותו זמן ירדו ממדרגת 'אדם'. ואם כן, אין כל הפרש בין גויים שלפני מתן תורה לבין הגויים שלאחר מתן תורה, וכולם אינם 'אדם'. ועוד, שכאמור לעיל (ראיה 11), נראה שפשוט דברי ר"ש איננו שכל

זאת לפי ריב"א הריבוי הוא גם לאוהל, וכן מוכח ממה שכתבו תוס': "ומקשינן, לר"ש אמאי הוה רבי בנאה מציין מערת המכפלה בפרק חזקת הבתים, והא קודם מתן תורה לר"ש לא מטמא באהל", כלומר שרלבנן אכן מטמא באוהל מ'או בקבר' (ולא כמו שהבין בדעתו הסד"ט באהלות ד ע"ב ד"ה קברי, שקברים שלפני מתן תורה התרבו רק לנגיעה).

יש קשר בין השאלה האם ה"דיבור" הוא מתן תורה או אמירת דין טומאת מת לבין השאלה האם הריבוי הוא למגע בלבד או גם לאוהל. לגבי מתן תורה יש מקום לומר שמעמד הר סיני שינה את הבריות ועשאים לאנשים אחרים, ל'אדם', ולכן אנשים שאחרי מעמד הר סיני מטמאים יותר מאשר אנשים שלפניו, או גויים שלא קבלו את התורה. אבל ודאי אמירת דין הטומאה לא חידשה מציאות חדשה באנשים, ולכן אין לנו אלא לדון האם התורה מתכוונת שהטומאה תהיה רק מכאן ואילך או גם מתים שמתו קודם מטמאים, ועל הצד שגם הם מטמאים – אין סברה לחלק באופני הטומאה. לכן ריב"א, על פי פירושו ל"לפני הדיבור", נצרך לפרש שהריבוי גם לאוהל (ומה שכתוב בגמרא שם "וגבי נגיעה תניא" אינו בדווקא לגבי כל הפרטים שבפסוק).

תוס' הקשו על המפרש, שלפי ר"ש לא מובן מה הצורך לרבות קברים אלו לנגיעה. כוונתם לומר, שהמקור לטומאת מגע בקברי גויים איננו מריבוי כלשהו, אלא מכך שהמיעוט 'אדם' מתיחס רק לאוהל, וכן משמע מלשון הגמרא ביבמות סא ע"א: "ממגע ומשא מי מיעטינהו קרא". ויש להקשות עוד, שלדבריו קשיא דריש לקיש אדריש לקיש, כי בזבחים קיג ע"א אומר ר"ל שיש לחוש לטומאת התהום משום מתי מבול, כדלעיל ראיה 12.

מי שמצינו בו שקרוי 'אדם' טמא באוהל, אלא ששם 'אדם' שבכתוב הוא תחליף ל'ישראל כי ימות באהל'. אם כן, אין מקום לרבות מזה שום אדם זולת עם ישראל, גם אם הוא ראוי לתואר 'אדם'. ורוב הראשונים לא סברו כתוס' בנדה, ונקטו בפשטות שלר"ש גם הגויים שלפני מתן תורה אינם מטמאים באוהל, ראה תוס' ביבמות סא ע"א ד"ה קברי, ותוס' בסנהדרין נט ע"א ד"ה אדם, שהוכיחו מ"כל האדם והבהמה" שאמור במכות מצרים, רמב"ן בב"ב נח ע"א (שהזכיר סברה זו ודחאה), ור"ן שם.

לסיכום עניין זה: מן הדרשות על קבר שלפני הדיבור נראה שגם מתי גויים מטמאים באוהל, ובפשטות הדבר אינו מתיישב עם שיטת ר"ש.

.17

חיזוק להבנה שיש כאן מחלוקת בין הבבלי לירושלמי מן האמור בתענית יח ע"ב: "ניקנור אחד מאפרכי יוונים היה... וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום קצצו בהונות ידיו ורגליו ותלאום בשערי ירושלים", ולא חששו לטומאת העוברים בשער (והרי אבר שיש בו בשר גידין ועצמות מטמא גם באוהל). במקורות מקבילים (ירושלמי תענית פ"ב הי"ב; מגילה פ"א ה"ד; מגילת תענית, י"ג באדר) נאמר שתלאום "נגד ירושלים" או "נגד בית המקדש", ולא בשער. וכך מתואר בספר חשמונאים-א (ז, מז): "ואת ראש ניקנור כרתו ואת ימינו אשר שלח בגאון ויביאום ויתלום על יד ירושלים".⁶²

62. אציין בקצרה לעוד מספר ראיות קלושות יותר לטומאת אוהל בגוי:

א. בערובין ל ע"א: "תניא, רשב"א אומר: עוג מלך הבשן פתחו כמלואו", כלומר, שיעור הפתח הנחוץ להוצאת טומאתו (לעניין דין "סוף טומאה לצאת" והצלה על שאר הפתחים) הוא כמלוא גופו. וכן עוד שם: "דאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: עוג מלך הבשן פתחו בארבעה" (וכן בירושלמי בנזיר פ"ז ה"ב: "עוג – מלא תרווד רקב, ותינוק בן יומו – מלא תרווד רקב?", אבל שם אין הכרח שמדובר על טומאת אוהל). אזכורו של עוג רומז שגם גוי מטמא באוהל. מצאנו אמנם שעוג משמש כמשל גם בדינים השייכים לישראל בלבד (ערובין מח ע"א; יומא פ ע"ב), אבל כאן השימוש במשל זה, במידה שאינו נכון למעשה, עלול להביא לידי טעות. משמע אם כן מלשון זו שלדעת רבי שמעון בן אלעזר וכן רבי יוחנן גוי מטמא באוהל. כיוצא בזה יש לשמוע מהתוספתא באהלות פי"ד ה"ה (בהגהת 'אור הגנוז'): "אפילו קוליתו של עוג הרי זו ממעטת את הטפח", משום שאינה מטמאת באוהל, כי אינה אלא עצם, עיין בר"ש באהלות פי"ג מ"ה.

ב. בחגיגה כג ע"א: "מעשה באדם אחד שהיה מעביר מי חטאת ואפר חטאת בירדן ובספינה, ונמצא כזית מת תחוב בקרקעיתה של ספינה. באותה שעה אמרו: לא ישא אדם מי חטאת ואפר חטאת ויעבירם בירדן בספינה". משמע מ"כזית" שלא יכלו לזהותו, ואם גוי לא מטמא באוהל הרי זה ספק טומאה, שמא גוי הוא! ואמנם יש לומר שלכן גזרו רק "בירדן ובספינה וכמעשה שהיה" (חגיגה, שם), משום שספינת הירדן קטנה יותר (עיין שבת פג ע"ב) והיא כרשות היחיד לטומאה (ועיין שו"ת מהרי"ט ח"ב חו"מ סי' פח, שכל ספינה היא רשות היחיד לטומאה).

.18

ראיה גדולה לענ"ד מכך שבמשנה ובתוספתא בכל סדר טהרות אין זכר, כמדומה, לכך שגויים אינם מטמאים באוהל, או שאינם מטמאים במת כלל.⁶³

ו. האם כוהן מוזהר על טומאת גוי

1. שיטת היראים

בספרי בפרשת נשא, פסקא כו (וכן בשינויים קלים בבמדבר רבה פרשה י,א) נאמר לגבי נזיר:

ג. בחולין ככג ע"א: "ת"ר: לגיון העובר ממקום למקום ונכנס לבית – הבית טמא, שאין לך כל לגיון ולגיון שאין לו כמה קרקפלין [גולגלות]. ואל תתמה, שהרי קרקפלו של רבי ישמעאל מונח בראש מלכים". ובתוספתא בחולין פ"ח ה"ר נאמר: "מכאן אמרו: לגיון עובר ממקום למקום, המאהיל עליו טמא, אין לך לגיון שאין בו קרקפלין". כמדומה שאין להניח בדווקא שלכל לגיון יש כמה קרקפלין של ישראל, רח"ל, ושמע מינה שקרקפלי של גויים מטמאים באוהל. אכן הרמב"ם השמיט דין זה, והסד"ט (אהלות עו ע"א ד"ה לגיון) תלה זאת בדעתו שגוי אינו מטמא באוהל, והשמיט את הברייתא כי חולקת על כך. אבל הרמב"ם בתשובתו הנ"ל כתב, כאמור, שאין חולק על ר"ש, ונראה שהשמיט את הברייתא משום שרק הרומאים נהגו לשאת עמם קרקפלי, וכיום אין מקום לדין זה.

ד. בנידה סא ע"א: "תניא, אמר רבי מאיר: מעשה בשקמה של כפר סבא שהיו מחזיקין בה טומאה, ובדקו ולא מצאו, לימים נשבה בו הרוח ועקרתו, ונמצא גולגולת של מת תחובה לו בעיקרו". משמע שמציאת הגולגולת אישרה את החשבת המקום כטמא מתחילה. והרי כפר סבא היא עיר בגבול ישראל והעמים (ירושלמי דמאי פ"ב ה"א), והיה מקום להסתפק האם זו גולגולת של גוי.

63. פרט לדין ארץ העמים שמטמאת במגע ומשא ולא באוהל, שע"פ תירוץ אחד בתוס' (גיטין ח ע"ב ד"ה דגזרו) הדבר נובע משיטת ר"ש, וראה בהערה 34. אבל אין בזה הכרח, כי יש לדחות כמו שכתבתי לעיל (ראה 6), שארץ העמים מטמאת במגע ובמשא בלבד משום שמת שלא נקבר בצורה מסודרת אין משתייר ממנו לאורך זמן אלא עצם כשעורה, שמטמאת במגע ובמשא בלבד, וכדין בית הפרס.

מקור אפשרי נוסף לטהרת קברי גויים הוא המשנה בנזיר פ"ט מ"ג ואהלות פט"ז מ"ג על "שכונת קברות", שטעונה בדיקה מטומאה סביבותיה וגם אסור לפנות את המתים שנמצאו בה. הגמרא בנזיר סה ע"א מדייקת מהמשנה שהרוגים שנמצאו קבורים באופן משונה אין להם דין "שכונת קברות", והגמרא מסבירה טעם הדבר, שמא הם גויים. וביאר הרמב"ם (הל' טומאת מת פ"ט ה"ג-ד) שמאחר שקברי גויים טהורים אין להם דין "שכונת קברות". אך ניתן לפרש את המשנה והגמרא אחרת, ש"אין להם שכונת קברות" היינו שמוותר לפנות אותם, כי האיסור לפנות קברים אינו אלא בקברי ישראל, ועיין בערוך השלחן הל' טומאת מת סי' כא סע' ה-ו.

"על נפש מת לא יבוא". שומע אני נפשות בהמה במשמע? ת"ל "לאביו ולאמו", במה ענין מדבר? בנפשות אדם. רבי ישמעאל אומר: אינו צריך, שכבר נאמר "לא יבא", בנפשות המטמאות בביאה הכתוב מדבר, אלו הם? אלו נפש אדם.

היראים (סי' שכב) הביא את הספרי, והניח שגויים אינם מטמאים באוהל, ולפיכך הסיק מרבי ישמעאל שנזיר אינו מוזהר מלהיטמא לגוי אפילו במגע ובמשא, משום שאינו "נפשות המטמאות בביאה"⁶⁴. וכתב עוד, שאפילו לדעת תנא קמא הלומד מ"לאביו ולאמו" התמעטו הגויים מדין זה, כי אינם יכולים להיות אב ואם לנזיר, משום שאין נזירות לגויים (ואפילו גר אין בו דין אביו ואמו, כי כקטן שנולד דמי). ומכיון שנזיר אינו מגלח על טומאת מת גוי – ממילא גם כוהן מותר להיטמא לגוי, על פי הכלל: "כל טומאה מן המת שאין הנזיר מגלח עליה אין לוקין עליה את הארבעים" (תוספתא מכות פ"ג ה"י).

הרמב"ם (הל' אבל פ"ג ה"ג) חולק על היראים, ונקט שכוהנים הוזהרו על טומאת הגוי במה שהוא מטמא, וכך עולה מדברי ראשונים נוספים מבין הפוסקים כרשב"י.⁶⁵

2. קשיים בשיטתו

פירושו של היראים לספרי ופסקו להלכה מוקשה מאד לענ"ד⁶⁶:

א. אם כוונת הספרי לשלול טומאת גוי, ראוי היה שיאמר בהוה-אמינא "שומע אני נפש גוי במשמע", ולא "נפש בהמה". ובגמרא המקבילה בגמרא בנזיר מח ע"א הובאה ברייתא זו בלשון אחרת: "שומע אני אפילו נפש בהמה במשמע... ת"ל 'על נפש מת לא יבא', בנפש אדם הכתוב מדבר", ולא למדו מ"לאביו ולאמו" כלל. והרי הלשון "נפש מת" אינה רומזת לישראל בדווקא, אלא לנפש אדם בכלל.

ב. "לאביו ולאמו לא יטמא" נאמר על הנזיר ולא על המת, אלא שממילא שמע מינה שהמת הוא מסוג זה ששייכת בו אבהות. אם כן, אם תנא קמא לומד מ"לאביו ולאמו" שנזיר אינו מוזהר על גוי – כל שכן שיש ללמוד שמי שאין לו אב ואם, כגון

64. בהגהות מיימוניות (הל' אבל פ"ג אות ב) הביא דברי היראים באופן אחר, שגויים אינם מטמאים כלל במגע ובמשא, והקשה עליו מהגמרא ביבמות שאומרת "במגע ומשא מי מעטינהו קרא". אבל מעיון ביראים גופו נראה שכוונתו רק שהכוהנים לא נאסרו במגע ומשא של גוי, וכן פירש דבריו המשנה-למלך בהל' אבל שם והתועפות-ראם ביראים שם (אות יד).

65. כגון אלו שביארו את דין מדור הגויים לשיטת רשב"י שיש בו חשש מגע ומשא (ראה לעיל הערה 36), והרי מצינו שכוהן אסור במדור הגויים (תוספתא אהלות פי"ח ה"ה).

66. במשנה למלך הל' אבל פ"ג ה"א האריך בבירור דעת היראים מצדדים נוספים, וקיצרנו.

גר ועבד, אין בו נזירות כלל, או לחילופין שיש בו נזירות אבל היא אינה כוללת איסור טומאה; וזה אינו נכון, שהרי גר ועבד נזירים ומוזהרים בכל פרטיה.⁶⁷

ג. לפי פירושו יש לכאורה נפקא מינה בין תנא קמא לר' ישמעאל לגבי עבדים, שהרי אין להם יחוס אב ואם, ואם כן לדעת ת"ק כוהנים אינם מוזהרים מלהטמא להם, ואילו לפי רבי ישמעאל אסור להטמא לעבדים, שהרי הם בכלל 'אדם' ומטמאים באוהל.⁶⁸ ומלשון רבי ישמעאל "אינו צריך" משמע שלא נחלקו בזה, אלא רק משמעות דורשין איכא בינייהו.

ד. באשר לעצם הדין, מצינו בחז"ל שכוהן ונזיר נאסרו גם להיטמא לגויים: בגמרא בנזיר ד ע"ב מוכח כן, שהרי רבי יהודה שם מוכיח שנזיר שמשון מותר להיטמא למתים מכך שמשון עצמו נטמא למתים, והרי שמשון נטמא למתי גויים. היראים עצמו מביא את הגמרא, ומיישב שרבי יהודה סובר כרבנן דרשב"י ולכן הגויים לא התמעטו מ'לא יבוא'.

עוד מצאנו בתוספתא באהלות פי"ח ה"ה שכוהן אסור להכנס למדור העמים, וכן במסכת שמחות פ"ד הכ"ג. ושם פ"ד הי"ב נאמר: "מטמא כהן על הקרובים ואפילו הם פסולים... חוץ ממי שיש לו מן השפחה ומן הנכרית", הרי שאסור להטמא לגויים ולעבדים. ולפי דברי היראים נצטרך לומר שגם מקורות אלו סוברים שגויים מטמאים באוהל, ולכן הם בכלל "לא יבוא".

67. אם צריך ראיה לדבר, יש להוכיח זאת מהמעשה בהילני המלכה, שהיתה גיורת וטומאה פסלה את נזירותה (נזיר פ"ג מ"ו), ולגבי עבדים עיין נזיר פ"ט מ"א ותוספתא שם פ"ו הל' ד"ה.

68. נראה פשוט וברור שעבד שמחויב במצוות כאשה קרוי 'אדם'. וכן מוכח מפסחים ט ע"א במעשה בשפחתו של מציק, המובא לעיל, שהגמרא פירשה זאת על שפחה ישראלית ובכל זאת הכוהן אסור להיטמא; וכן הסיק ב'פתח האהל' סי' ה, ד (עמ' 140). ב'שוהם וישפה' (הל' טומאת מת א, יג) הוכיח זאת מהדין שעבדים מיטמאים בנגעים (הל' טומאת צרעת ט, א), למרות שגם בנגעים נאמר "אדם" (ויקרא י"ג, ב).

אך מצינו דבר תמוה בספר המנהיג (הל' סעודה, עמ' רה): "הכל כשירים לידים ואף מחרש שוטה וקטן, אבל לא מן הגוי והעבד, דבעינן שיבואו מכח אדם, ואינן קרויין אדם"; ונראה שכוונתו לעבד שלא מל וטבל (כיוצא בזה במנהיג עמ' תצז, שאין לאפות מצות על ידי עבד ושפחה אלא על ידי בנות ישראל; ועל עיקר דינו בנטילת ידים עיין בב"י או"ח קנט, שרוב הראשונים חלוקים עליו, ואף אלו שפסלו את הגוי הרי זה משום שהוא כזב המטמא בהיסט). במי נפתוח (אמנה כה) הסתפק אם עבד קרוי אדם, והסד"ט (אהלות ג ע"א) סובר שעבד אינו בכלל 'אדם' (ודחק לומר שהנפל בפסחים היה של גבירתה), והוכיח זאת מקושית הגמרא ביבמות מ"ונפש אדם ששה עשר אלף", והרי היו עבדים. וראיתו תמוהה, שודאי עבד בכלל ישראל רק לאחר טבילה וקבלת מצוות, ולא מעצם זה שנשבה ביד ישראל.

והדבר תמוה, שהרי היראים מסביר שגם לפי ת"ק דרבי ישמעאל אין הכוהן מוזהר על טומאת גוי, משום שאין לו אבהות, ואם כן נמצא שרבי יהודה דלא כמאן, אלא אם כן הוא סובר כלימוד של רבי ישמעאל מ'לא יבוא' אבל סובר שגויים מטמאים באוהל.

ה. בגמרא בבבא מציעא קיד ע"ב הנ"ל, שהיא המקור העיקרי לפסיקה כרשב"י, נאמר: "ולאו כהן הוא מר?", כלומר שכוהן אסור להטמא לגויים. ואמנם יש לומר שבתשובתו של אליהו, שגויים אינם מטמאים באוהל, כלול גם שממילא אין הכוהן נאסר בהם, משום שאינם בכלל 'לא יבוא'. אך כאמור, היראים עצמו אומר שגם לת"ק מותר להטמא משום שאין להם אבהות.

ו. לגבי כוהנים נאמר: "לנפש לא יטמא בעמיו" (ויקרא כ"א, א), ולא מצאנו בחז"ל שלמדו מזה שמותר לכוהן להיטמא לגוי (כפי שפירש באמת בעל 'הכתב והקבלה' שם), אלא הכתוב משמיע רבותא, שאפילו בעמיו לא יטמא כי אם לשארן, ובספרא (אמור פרשתא א, ג) למדו מ"בעמיו" את היתר הטומאה למת מצוה.

לפיכך נראה לפרש שהן ת"ק והן רבי ישמעאל סוברים שגוי מטמא באוהל, והמיעוט מ"לאביו ולאמו" ממעט רק בהמה, שאין בה אבהות כלל, וכן המיעוט מ'נפשות המטמאות בביאה'.⁶⁹

ד. קושי נוסף ביראים, שגם אם נזיר אינו מגלח על גויים, עדיין אין ללמוד מזה שמותר לכוהן להיטמא להם. הכלל "כל טומאה מן המת שאין הנזיר מגלח עליה אין לוקין עליה את הארבעים" נאמר לדין דאורייתא, אבל נראה שמדרבנן מכל מקום אסור. כך מבואר בתוספתא במכות הנ"ל, שאומרת רק "אין לוקין עליה את הארבעים", ומסיימת "נכנס לבית הפרס או (לארץ) [למדור] העמים או שיצא לחו"ל מכין אותו מכת מרדות", וכן במסכת שמחות פ"ד הל' כא"כג. וכן כתב הבית יוסף (יו"ד סי' שסט): "ומכל מקום משמע דנהי דמילקי לא לקי אבל איסורא מיהא איכא", וכן פסק בשו"ע (שסט ס"א) שכוהן אסור בגולל ודופק וסככות ופרעות, אע"פ שאין הנזיר מגלח עליהם.⁷⁰

69. המל"מ בהל' אבל פ"ג ה"א (ד"ה והנראה אצלי) מיישב בדוחק את ההלכה שכוהן מוזהר על טומאת גוי עם הדעה שאינם מטמאים באוהל, שמכל מקום הם בכלל "נפשות המטמאות בביאה" משום שמין האדם מטמא באוהל.

70. אך קושייה זו איננה רק על היראים, ומצאנו הרבה מאד ראשונים שנקטו כלל זה כהיתר גמור (תוס' שבת קנב ע"ב ד"ה עד; נזיר נד ע"ב ד"ה ת"ש; בכורות כז ע"ב ד"ה וכי הזאה; רמב"ן ב"ב כ ע"א וחולין עב ע"א; ריטב"א סוכה כג ע"א; תוס' הרא"ש ערובין לא ע"א; רשב"א ברכות יט ע"ב בשם הראב"ד, ועוד), וצ"ע. ועוד: הבי"ה הנ"ל כתב זאת כדי להסביר את דעת הטור, שכותב שכוהן מוזהר על גולל ודופק, אבל לכאורה כוונת הטור לפסוק כדעת ר"ת, ששלל את ההשוואה

ז. סיכום ומסקנות

- א. שיטת רשב"י שגויים אינם מטמאים, משום שלגבי טומאת מת נאמר 'אדם'. על פי סתמא דגמרא ביבמות כוונתו שאינם מטמאים כלל, ואילו רבינא מסביר שרק באוהל אינם מטמאים, וכך משמע מדברי ר"ש בתוספתא בנדה.
- ב. להלכה נחלקו הראשונים: שיטת הרמב"ם וסיעתו שהלכה כר"ש משום שאין חולק עליו,⁷¹ ויש ראשונים שפסקו כר"ש אע"פ שלדעתם יש שחולקים עליו.⁷² ושיטת ר"ת וסיעתו שדין מדור העמים אינו מתיישב עם שיטת ר"ש, ולפיכך אין הלכה כמותו. השו"ע והרמ"א החמירו למעשה, כהוראה לכתחילה (כמשתמע מלשון השו"ע) או כעיקר הדין מספק דאורייתא (כמשתמע בבית יוסף).
- ג. סברת ר"ש מוקשית מהפסוקים על מלחמת מדין ומלחמת גוג ומגוג, שמהם מוכח בפשטות שגויים מטמאים, ובפרשת חוקת לא נראה שיש הבדל בין מגע לאוהל בזה.
- ד. מהגמרא ביבמות משמע שחכמים חולקים על ר"ש, אולם בגמרא בבבא מציעא נראה שהלכה כמותו, ומשמע גם שאין חולקים עליו, כדעת הרמב"ם, וכן נראה בגמרא בעבודה זרה.
- ה. אף על פי כן, נראה שדעת ר"ש איננה מקובלת בין התנאים, משום שבמשנה ובתוספתא ובמדרשי ההלכה ראיות רבות שגם גוי מטמא באוהל, ואין לדעת רשב"י זכר במשנה ובתוספתא בסדר טהרות. ועוד, שלא מצאנו שדרשו מלשון 'אדם' למעט גויים, אלא להיפך.
- ו. בירושלמי בכמה מקומות מבואר שגוי מטמא באוהל, וכך נוטה סוגיית הבבלי במעשה דרבי בנאה ובגמרא בזבחים על מתי המבול.

בין כוהן לנזיר, ראה בראשונים הנ"ל, ולא משום שלדעתו אסור מדרבנן. וברמב"ם (הל' אבל פ"ג ה"א-ג) נראה שכוהנים אסורים להיטמא לכל טומאה מן המת, גם טומאה דרבנן, פרט לבגדים הנוגעים במת, וצ"ע מנין לו חילוק זה; ועיין במאמרנו הנזכר בהערה 60.

71. כן כתב הרמב"ם בתשובה הנ"ל פרק ג, וכך נראה מהראשונים שטרחו ליישב את דין מדור העמים עם שיטת רשב"י.

72. בתוס' הרשב"א לפסחים ט ע"א (ד"ה כל מקום) התיר לכוהן להכנס למדור העמים, ובין נימוקיו כתב שהלכה כרשב"י, כלומר שאע"פ שלדעתו סתמי המשניות על דין מדור העמים אינן מתיישבות עם דעת רשב"י מכל מקום הלכה כמותו. אפשר שדעתו שסתם משנה באהלות פ"ב מ"ג על ארץ העמים סוברת כר"ש (ראה בתוס' בגיטין ח ע"ב ד"ה דגזרו ולעיל הערה 34), או שסוגיית הבבלי בבבא מציעא קיד ע"ב, שמשמעה שלהלכה קי"ל כר"ש, עדיפה על סתם משנה. כמו כן הרמב"ן בב"ב נח ע"א על מעשה דר' בנאה כתב שאולי ר' בנאה לא סבר כרשב"י אע"פ שהלכה כמותו.

- ז. העולה מן האמור, שסוגיית הגמרא בבבא מציעא מוקשית, לאור הראיות הרבות לכך שגוי מטמא כישראל. לפיכך נראה לענ"ד להכריע כשיטת המשנה והתוספתא ומדרשי ההלכה והירושלמי שגוי מטמא באוהל כישראל, שיטה שיש לה בסיס גם במקצת הסוגיות בבבלי, ונראה שכך נהגו למעשה בזמן שהיתה טהרה בישראל.
- ח. דעת היראים, על פי הספרי, שכוהן מותר להיטמא לגוי אפילו במגע ומשא, משום שמי שאינו מטמא באוהל אין הכוהן מוזהר עליו. פירושו לספרי מוקשה לענ"ד, ופשטות הספרי שגוי מטמא באוהל, כנ"ל.
- ט. יש להעיר בקצרה, שנראה להחמיר בטומאת גוי גם ברשות הרבים, משום ש"ספק טומאה ברשות הרבים טהור" נאמר בספק במציאות ולא בספק בדין.⁷³

73. כך מפורש בתוס' הרא"ש בחולין לו ע"א ד"ה כגון בשם מהר"ם מרוטנבורג, שבספקא דדינא לא אמרינן ספק טומאה ברה"ר טהור, אלא תולין. הרא"ש שם חולק על פירושו לסוגיה אבל לא בנקודה זו, עי"ש. באחרונים מצינו מחלוקת בעניין זה, עיין בהרחבה ביביע אומר ח"י יו"ד סי' נב, 'פתח האהל' עמ' 133, ו'טהרת שדה המכפלה' עמ' 460 (דעת המחבר) ועמ' 465 (דעת דודי הרב יעזר אריאל שליט"א), אך לא ראו את תוס' הרא"ש.